

Družbenogospodarski vidiki narodnostnih manjšin

Aleš
Lokar

1. Splošna družbena opredelitev manjšinskega vprašanja

Iz splošnega vidika je manjšina* skupina ljudi, ki so si med seboj podobni po kakšni (ali kakšnih) kakovostni značilnosti (recimo jezik ali politično prepričanje, veroizpoved, spol, barva polti, navade, ekonomski status, ozemeljska opredeljenost ali še kaj drugega), vendar jih je številčno malo v razmerju do druge skupine (večine) z drugačno kakovostno značilnostjo, (recimo drug jezik, drugačno politično prepričanje, drugačna veroizpoved, spol ali barva kože, ipd.). Po tej opredelitvi, ki je gotovo najbolj splošna in tudi najbolj precizna, kot bomo še videli, sta pri vprašanju manjšina-večina bistvena kakovost in število; iz tega tudi izhaja izraz »manjšina«. Strinjam se, da je ta opredelitev široka, morda preveč, vendar zaradi tega, ker je tudi pojem »manjšina« izredno širok in ga najrazličneje uporabljamo.

Opredelitev lahko ponovimo še iz sistemskega vidika; to je koristno, ker sistemsko pojmovanje uvaja v te široke pojme neko novo kakovost, ki je v praksi veliko vredna, kakor bomo še videli.

Iz sistemskega vidika (najprej v statičnem smislu) lahko označimo manjšino za podsistem v sistemu, ki je sestavljen iz večine in manjšine. Drugi del tega sistema, drugi podsistem, je večina. Elemente obeh podsistemov opredeljujem na podlagi omenjene kakovostne značilnosti: pri podsistemu manjšina je to jezik ali prepričanje ali barva kože ipd.; pri podsistemu večina je to drug jezik ali drugo prepričanje ali druga barva kože ipd. S tem še nismo s sistemsko opredelitvijo prekoračili tistega, kar nam je že prej ponudila prva, številčna in kakovostna opredelitev, ki jo lahko imenujemo kar »naravna«, zaradi svoje neposrednosti. Kot pa je znano,¹ imamo lahko množico elementov (v tem primeru ljudi) za sistem samo, če so med njimi kakšni odnosi, kakšne povezave ali interakcije. Sistemski način opazovanja je osredotočen prav na teh povezavah. Predvsem prihajajo v poštev naslednje povezave ali odnosi: (a) med elementi znotraj podsistemov, (b) med podsistemi znotraj sistema, ter (c) med sistemom in okoljem. Lahko trdimo naslednje: ko so ti odnosi znani, je sistem znan, zato ga lahko spremenimo v model, tega pa uporabljamo za predvidevanja prihodnjega vedenja opazovanega sistema.

Seveda je pri sistemih manjšina—večina iz praktičnega vidika najbolj zanimivo prav razmerje in odnosi med tema dvema podsistemoma, to se pravi med večino in manjšino. Nekoliko drugotnega pomena pa so razmerja

* Prav posebno se zahvaljujem profesorju Vladimiru Klemenčiču, direktorju Geografskega inštituta Ljubljanske univerze, in dr. Karlu Šiškoviču, direktorju inštituta SLORI iz Trsta, za koristne nasvete in misli, ki sta jih izrazila med izdelavo tega eseja.

znotraj podsistemov ali med sistemom in okoljem, čeprav tudi ta razmerja niso brezpomembna.

Sodobna sociologija² je že dovolj poenotila svoje gledanje na socialne sisteme. Spoznala je, katera je tista najpomembnejša povezava ali odnos, ki nekako opredeljuje, določa in razlaga vso drugo pojavnost med elementi socialnih sistemov (posamezniki), med podsistemi (med skupinami), med sistemom in okoljem. To je predvsem razmerje ali odnos moči.

Manjšina, večina in oba podsistema skupaj, sta nedvomno socialna sistema; iz tega torej sledi, da so razmerja moči med večino in manjšino tista sistemska značilnost, ki nam prikazujeta bistvo tega systemskega razmerja, ki spremeni sistem iz nečesa statičnega in aritmetičnega v dinamiko, v proces, v zgodovinski, geografski pa tudi psihološki in — kot bomo videli še pozneje — gospodarski proces. Tako pridemo do druge, nekoliko manj splošne, bolj specifične in konkretne definicije manjšine, kakor jo sociologi danes raje postavljajo namesto stare, številčne in statične. Po tej definiciji² je »manjšina« skupina, ki ima manj od svojega sorazmernega deleža socialne moči v sistemu, nasprotje manjšine« v pojmovnem pomenu besede, »ni večina, temveč dominacija — prevlada. Najznačilnejše za manjšinsko skupnost je njena pozicija na lestvi moči«.

Pazljiv bvalec bo verjetno takoj opazil, da s to opredelitvijo pravzaprav prenehamo govoriti o manjšini iz številčnega vidika in posvečamo pazljivost predvsem razmerjem moči znotraj sistema. Zamislimo si namreč lahko tudi večino, ki ima manj od svojega sorazmernega deleža moči v sistemu in po tej definiciji je ta bistveno enaka manjšini; ravno tako pa si lahko tudi zamisljamo manjšino, ki ima več od svojega sorazmernega deleža moči v sistemu, a ta je podobna pojmu večine. Sploh opazamo, da številčna opredelitev tu ne velja več in stopajo na njeno mesto odnosi moči.

Primeri, kjer ima manjšina več od svojega sorazmernega deleža moči, večina pa manj, sploh niso redke, če malo pomislimo. To se dogaja npr. povsod tam, kjer manjšina vlada večini, torej razni fevdalni sistemi, diktature, kolonialni režimi ipd. Ali pa zaradi tega res prenehamo govoriti o večini in manjšini? Zdi se, da ne, čeprav še vedno uporabljamo ta dva številčna pojma, v njiju pa je, če stvar še male poglobimo, skrita tudi oznaka o razmerju moči.

Kadar namreč trdimo, da v določenih razmerah manjšina prevladuje nad večino, je tu zmeraj navzoče mnenje, da je to le začasno, da ni stabilno, saj ima več ljudi tudi več moči in bo večina slej ko prej prevladala. To dejstvo prihaja še posebno do veljave pri participativnih demokracijah meščanskega tipa, katerih mehanizem sloni prav na »pravni prevladi večine«.*

Vsekakor kaže, da obe definiciji, tista številčna in tista na podlagi razmerja moči, držita in sta značilni za sociološko opredelitev manjšin, vendar ju ne bi ločeval in prikazoval, kakor da ena zamenjuje drugo v sodobnejšem sociološkem gledanju, temveč bi ju smiselno združil; vsaka namreč prikazuje nekaj v bistvu različnega, oboje pa je značilno za naše vprašanje. Dejal bi takóle: manjšina je socialni podsistem z določeno skupinsko oznako pri njegovih posameznikih (jezik ali barva kože ipd.), številčno je majhen, če ga primerjamo z drugim, podobnim sistemom, ki je v razmerju do prvega.

* Zaradi tega je prav glede na te režime posebno pereče vprašanje manjšin in njihovih zaščite.

Odnosi med obema družbenima podsistemoma so v glavnem taki, da je manjši podsistem podrejen večjemu. Podrejenost pa se kaže v tem, da ima manjši podsistem manj od svojega sorazmernega deleža moči v skupnem sistemu. Manjšina v sociološkem pogledu torej ni preprosto podrejena skupina, ker je to lahko tudi podrejena večina, in tudi ni preprosto majhna skupina, ker je to lahko tudi nadrejena manjšina, temveč je majhna in hkrati podrejena skupina. Ta opredelitev se mi zdi trenutno najbolj ustrezna. Z njo pa že tudi kažemo v vsej tragiki položaj manjšin, ki jim večina noče priznati nikakih pravic, ki jih hoče še naprej tiščati v podrejenem položaju: podrejena večina lahko z zaupanjem zre v prihodnost zaradi svojega velikega števila, nadrejena manjšina si je svesta svoje trenutne dominantne vloge, za katero upa, da jo bo lahko obdržala tudi v prihodnje, podrejena manjšina pa nima upanja niti v številu niti v družbeni vlogi, lahko se zanaša le na splošne okoliščine in na svojo dejavnost.

Če želimo problematiko nadalje poglobiti, moramo pojasniti vprašanje o bistvu družbene podrejenosti ali nadrejenosti, to se pravi, na jasno si moramo priti o tem, v čem se pravzaprav izraža družbena razlika v moči. Še drugo vprašanje pa se nanaša na širše ozadje okoliščin, ki takšno moč uveljavljajo.

Družbena ali socialna moč je sicer zapleten pojem, ki nosi v sebi več različnih komponent, vendar je po najsodobnejšem gledanju njena osnova² gospodarska. Politična prevlada pomeni po navadi le institucionalizacijo gospodarske prevlade, čeprav je res, da se gospodarska prevlada lahko pojavi kot posledica politične* ali pa tudi obratno.** Družbeni sistemi, kakor vsi drugi naravni sistemi, potrebujejo za svoje delovanje energijo v obliki energetskih virov, dobrin, servisov, dela. Družbena moč se potemtakem meri po tem, koliko lahko določen subjekt odloča in nadzoruje ekonomski potencial družbenega sistema, v katerem živi in se razvija. Če subjekt nadzoruje le tiste in toliko dobrin, energij, servisov, kolikor jih potrebuje za svoje lastno preživljanje in razvoj, potem zunaj ne moremo trditi, da zavzema izrazito družbeno dominanten položaj. Če pa mu položaj v sistemu omogoča, da nadzoruje določen surplus, ki je več od tistega, kar mu rabi za obstoj, a je potrebno drugim subjektom, potem ima ta subjekt nedvomno družbeno dominanten položaj, ker mu prav ta presežek omogoča, da vpliva na druge.

Po tej opredelitvi bi torej bila manjšina takšen družbeni subjekt, ki nadzoruje manj energij, dobrin in servisov od tistega, kar ji je potrebno za preživetje in razvoj, večina pa subjekt, ki nadzoruje več energij, dobrin in servisov od tistih, ki so ji neposredno potrebni. Boj za nadzorovanje gospodarskega potenciala in cirkulacije je torej osnovni dejavnik socialne dialektike med večino in manjšino. Iz opisanih opredelitev izhaja nedvomno, da je gospodarski vidik osnovni dejavnik socialnih, političnih in drugih razmerij ter odnošajev med večino in manjšino. Iz njih izhajajo tudi vsa druga vprašanja med večino in manjšino: v prvi vrsti vprašanje strukture znotraj

* Fevdalni razredi so po navadi najprej zmagali v vojni in potem lahko prevzeli politično moč, ta pa jim je odprla pot do gospodarskega izkoriščanja dežele ter njenih prebivalcev v svoj prid in ustanovila privilegirani položaj.

** Marx pravi, da so buržoazne vlade poslovni komiteji buržoazije. Buržoazija je najprej postala gospodarsko močna (drugače ne bi bila to, za kar jo označujemo), šele potem pa tudi politično dominantna.

manjšine in večine, to se pravi družbene razslojenosti, prostorske razporejenosti prebivalstva ter zgodovinskih silnic, ki so v preteklosti vplivale na ta kompleks dejstev, pa tudi političnih in kulturnih značilnosti in teženj kot nadzgradbe: religije, jezika, psiholoških razmerij, navad, tja do najsubtilnejših dejstev, ločitev in povezav med obema socialnima subjektoma, ki ju tu obravnavamo.

Socialna moč in njene gospodarske premise kot osnova za študij socialnih sistemov niso nekaj novega, čeprav se zdi, da je usoda sociologije, da sta od časa do časa pozabljeni, po nekaj desetletjih pa jih na novo odkrivajo.* Že Graziadio Ascoli, znani italijanski glotolog iz Gorice, je zapisal, da je osnovni vzrok dialektov ekonomski; s tem je hotel povedati, da je ohranjanje etničnih skupin, nosilk dialektov, v bistvu razredno in gospodarsko pogojeno. Skoraj odveč pa je trditi, da je takšna sociologija manjšin tesno povezana s marksizmom in z vsem tistim, kar je Marx novega uvedel v družboslovje, a ne le vanj.

V prispevku, ki ga je napisal za mednarodno konferenco o manjšinah v Trstu Stojan Spetič, analizira manjšinsko pojavnost iz marksističnega zornega kota.³ Podobno kot sodobni sociologi izhaja Spetič iz dejstva, da je v kapitalističnem sistemu manjšina gospodarsko in politično dominirana skupina, prav tako kot proletariat. Marksizem je orodje v rokah proletariata, ki ga proletariat uporablja, da spremeni naravo družbenih odnosov, da vzame moč iz rok dominantne skupine in jo prevzame sam. Manjšini se izplača stati na strani proletariata, saj je v sedanjih družbenih razmerjih prav tako podvržena, dominirana kot proletariat. Njen osnovni problem, problem razmerij moči (družbenih odnosov) pa bo rešen takrat, ko se bo razmerje moči sprevrglo v korist proletariata (in nje same, če bo stala na njegovi strani).

Asimilacija, ki jo v sedanji situaciji doživlja manjšina, je posledica sedanjih družbenih odnosov na kulturnem področju: »družbena in etnična podrejenost življenjskim navadam in vrednotam vladajočega razreda je funkcionalna in bistveno pomembna v sistemu, kakršen je kapitalistični, ki je stalno izpostavljen kontestaciji izkoriščenega razreda in se mora vedno znova truditi, da bi oslabil pogoje in moč alternativne pogojenosti.

In prav zato obnovljeni razredni boj, odpor organiziranega in politično osveščenega delavca proti pogojenosti, boj za reformo in preobrazbo proizvodnega sistema, s čimer bi uveljavili preobrat v ekonomskih izbira, skratka, uveljavili bi vodilno vlogo delavskega gibanja, prinaša kot posledico tudi večjo etnično—narodno zavest pripadnikov manjšine, kolikor ta manjšina pri tem gibanju sodeluje in črpa iz njega elemente za svojo osvoboditev, moč, odgovornost in možnost izbire!

Če naj Spetičeve misli na kratko strnemo, potem lahko rečemo: dominacija trdo prizadene obe družbeni kategoriji, tako proletariat kot manjšino. Oba družbena subjekta sta si enaka po tem, da sta dominirana. Interes obeh je v tem, da se ta dominacija zlomi in se osvobodita spon, v katerih tičita. Zaradi tega je poseben interes manjšine, da v tem boju stopi na stran proletariata. Zato mora spoznati bistvo dominacije, ki je podvržena in se na kulturnem področju kaže kot akulturacija, kot asimilacija vrednotam,

* Nisem toliko sociologa, da bi presodil, ali pomenijo te ponovne najdbe potem imajo tudi prava »odkritja«.

načinu mišljenja, kulturnim in materialnim simbolom, dobrinam in končno jeziku dominantne skupine in narodu, ki predstavlja to skupino. Manjšina mora spoznati svoje dominirano bistvo, zavedati se ga mora, prav tako pa si mora biti na jasnem glede težnje po akulturaciji — asimilaciji, ki ji jo vsiljuje večina. Na podlagi teh spoznanj mora svoj manjvrednostni kompleks spremeniti v zavest o svojem etnično-proletarskem bistvu, zavedati se mora svoje podobnosti s proletariatom in sprejeti njegov boj za svoj.

Marksistična analiza je v mnogočem privlačna, saj zadeva bistvo družbenih odnosov, ki jim je podvržena manjšina, in se torej sklada z gledanjem najsodobnejše sociologije. Slovenci že od Cankarja dalje poznamo parolo o podvrženem narodu kot o narodu proletarcu. Empirične študije dokazujejo, da dominirane skupine izkazujejo veliko neugodnejšo socialno strukturo od dominantnih skupin. V dominiranih skupinah so statistično bolj navzoči nižji socialni sloji, povprečni dohodek na prebivalca je nižji, slabša je izobrazbena struktura, pogosti so pojavi odkrite ali prikrite nezaposlenosti⁴. Torej se tudi po svoji strukturi, in ne le teoretično, dominirane skupine približujejo proletariatu. Po drugi strani pa si dominacija prav s svojo večjo družbeno močjo ustvarja boljšo družbeno strukturo, kar ji seveda omogoča še večjo družbeno moč. Dominacija raste sama iz sebe kakor spirala, ki teži kvišku; obratno pa se dogaja z dominirano skupino, ki sama v sebi propada oziroma se ohranja na nekem minimalnem nivoju za ceno velikih nepoplačanih energij. Obe skupini sta začarani kakor v zaprt krog svojega lastnega razvoja brez možnosti posredovanja, recipročnega oplajanja.

Če še nadalje razmišljamo v marksistični smeri, lahko rečemo: če dominirana skupina ne sprejme logike razrednega boja in zavezništva, ki iz te logike izhajajo, ji ostane kot edini usodni izid asimilacija, to se pravi izginotje posebnosti, kakovostne značilnosti (jezika, prepričanja, veroizpovedi ipd.), katere nosilka je sama. Zgodovina nam kaže, da takšni izidi nikakor niso redkost v današnjem svetu. Naj nam rabi za primer zgodovina Združenih držav Amerike, tega velikega topilnega kotla (melting pot), kjer so v anglosaški zmesi izginila plemena in narodnosti z milijoni posameznikov; od prvotnih Indijancev do priseljencev iz starega sveta: Skandinavcev, Nemcev, Italijanov, Špancev, Rusov, Slovencev in drugih. Le črna barva Afričanov se ni mogla zliti v enotno maso zaradi fizične ovire, somatskih različnosti in barve kože, česar pa ne more odpraviti noben, še tako silen in brezobziren akulturacijski postopek.

Identifikacija manjšinske problematike s problematiko proletariata je lahko koristna, predvsem toliko kolikor omogoča manjšinam, da si izposodijo metodo odpora, kontestacijski postopek, revolucionarni način dela, dialektiko, ki spreminja vdanost in brezperspektivnost v iskro upora, zavest nemoči v zavest moči in perspektivo nadaljnje poti. Marksistična metoda kontestacije sistema lahko torej pomaga manjšinam, da razvijajo svojo lastno kontestacijo.

Vendar ne bi smeli spregledati tudi različnosti med obema kontestacijama. Te različnosti izhajajo iz tega, ker sta manjšina in proletariati kljub vsem podobnostim dva različna subjekta. Kar ju družijo, je skupna dominacija ene in iste dominirajoče skupine. Toda proletariati je v očeh marksistov definiran prej kot dominirana večina, medtem ko je manjšina, kakor smo že videli, dominirana manjšina z vsemi posledicami, ki jih ima to usodno dejstvo na družbene razmere. Zdi se, da so možnosti proletariata kljub vsemu

različne (neprimerno večje) od možnosti manjšine. Manjšina bo ostala manjšina v vsakem primeru, ker je to kratko in malo številčno, materialno dejstvo, ki ga ni moč spreminiti, tudi takrat ne, ko proletarijat zavlada.

Odgovor proletariata na problem družbene dominacije je splošne narave, a kot tak lahko vsebuje tudi posebne probleme, ki jih izkazuje manjšinska problematika. Ne velja pa obratno. Pridobitve in zmage proletariata so pogostokrat koristne za podvržene narodnosti, kakor nam izkazuje zgodovina zadnjih let. Zgodovina Slovencev med drugo svetovno vojno in po njej je recimo že primer za to tezo. Neskladja, ki nastajajo med interesi proletariata in interesi podvrženih manjšinskih skupnosti, so po mojem v glavnem časovne narave. Proletariat računa na preobrat v razmerju družbenih sil, ki pa se lahko odmika v času. Podvržena skupnost manjšine pa je v tem časovnem obdobju podvržena stalni eroziji asimilacije, ki jo lahko povsem uniči, še preden nastane dokončni in dejanski družbeni preokret, ki ga pogojujejo mnogi notranji in zunanji dejavniki. V tem času mora manjšina uporabljati za svojo samoobrambo vsa sredstva, ki jih ima na voljo, kajti njen obstoj je zanj primarna naloga in odgovornost, osnovni cilj, ki prekaša vse drugo.

To razmerje med splošnim in specifičnim je bistveno, če hočemo razumeti povezanost obeh sklopov vprašanj: boj proletariata za prevlado in boj manjšin za svoj obstoj.

Da si ta vprašanja še bolje predočimo, vzemimo za primer, kako vpliva na manjšinsko vprašanje ideja o internacionalizmu, ki je ena opornih tez marksizma. Proletariat je internacionalističen, vendar svojih internacionalističnih načel ne more kratko in malo uveljavljati tam, kjer prevladujejo odnosi moči med večino in manjšino, ker bi to neenakost podkrepilo, namesto da bi jo odpravilo.

Znano je,⁵ da je med slovensko manjšino v Trstu znaten raznarodovalni proces potekal prav med pripadniki organiziranega proletariata v petdesetih letih, v času informbirojevske polemike. Internacionalizem je tedaj pomenil psihološko razorožitev mnogih Slovencev pred družbenim pritiskom dominacije, ki ji je manjšina stalno podvržena in nevarnost prehoda v etnično dominantnega naroda.

Možnost, da bi uvedli internacionalne principe, v praksi zahteva kot osnovni pogoj uvedbo dejanske (a ne fiktivne) enakosti med manjšino in večino. Po eni strani je res, da je človekova osebnost v načelu svobodna in mora vsakdo imeti možnost, da svobodno izbira etnično skupnost, ki ji želi pripadati, kakor danes velja načelo, da človek svobodno izbere veroizpoved ali pa recimo ateizem. Toda to se ne sme dogajati pod nikakršnim pritiskom! Svoboda izbire pomeni dejansko: verjetnost prehoda osebe iz manjšine v večino je enako verjetna obratnemu prehodu iz večine v manjšino. Vsi pa vemo, da je v razmerah, v kakršnih so danes manjšine, ta drugi prehod izredno malo verjeten. To še naprej pomeni, da takšne proste izbire v resnici sploh ni. Prevladujejo odnosi moči, ena skupina dominira nad drugo in pritiska na njo ter jo sili v asimilacijo.

V takšnih okoliščinah imamo edini pravi internacionalizem takrat, ko ta bolj podpira manjšino kot pa večino; to pa zato, ker tako skuša vsaj deloma uravnovesiti dejansko razmerje moči med družbenima subjektoma. Uporaba internacionalizma, ki ne upošteva teh danosti, je za manjšino lahko usodna! Njen učinek je edino ta, da manjšino razorožuje pred stalnim, konkretnim

pritisikom večine. Samo ko prenehajo vzroki (družbeni, gospodarski, politični, kulturni) dominacije, lahko vzpostavimo načelo internacionalizma. Ali je v današnji situaciji sploh mogoče te vzroke povsem odpraviti?

2. Splošne zemljepisne in zgodovinske težnje pri oblikovanju etničnih manjšin ter njihovih odnosov moči do dominantnega naroda

V prejšnjem poglavju smo videli, da so manjšine družbeni podsistemi z določeno kakovostno značilnostjo (jezikom, vero, političnim prepričanjem, spolom, barvo kože, navadami, ekonomskim statusom) in so ti podsistemi navadno podpovprečno deležni družbeni moči.

Ta opredelitev odpira celo vrsto vprašanj. Predvsem to, kako so se ti majhni družbeni sistemi prostorsko in zgodovinsko pojavili, razvijali ter v kakšni zvezi je njihov delež družbene moči z ozemeljsko naseljenostjo ter z razvojem sistemov, ki so na istih ozemljih in v istih obdobjih postali dominantni.

Glede na to množico vprašanj je konceptualno koristno, če manjšine še nadalje nekoliko opredelimo. Za namene pričujoče razprave je dovolj, da ločimo dva tipa manjšin²: avtohtone manjšine, ki že nekaj stoletij bolj ali manj strnjeno naseljujejo določena ozemlja, ter alohtone manjšine, ki so se, v nasprotju od avtohtonih doselile nestrnjeno šele v bližnji preteklosti kot sodobni družbenoekonomski procesi.

Razlika med prvimi in drugimi ni le zgolj časovna, kot trdijo nekateri avtorji (češ da so se ene naselile prej, druge pozneje), temveč je tudi zgodovinsko in geografsko strukturalna. Za avtohtone manjšine je namreč značilna časovno-prostorska koncentracija, kar jim daje družbeno moč, za alohtone pa časovno-prostorska disperzija, kar jim odliča družbeno moč. Časovno-prostorska koncentracija se kaže v dolgotrajnem skupnem bivanju na strnjemem prostoru, to vse pa je osnovni pogoj za intenzivne stike, nastanek skupne kulture, navad, folklore, toda tudi gospodarstva, jezika. Vsega tega pa alohtoni manjšini, razen skupnega izvora, primanjkuje. Avtohtona manjšina je pogostokrat večina, sicer le na omejenem ozemlju, a tam je le večina, kar mnogo pove. Alohtona manjšina je lažji plen asimilacije prav zato, ker je zaradi časovne in prostorske razpršenosti njena družbena moč manjša. Le takó si lahko razlagamo potek nekaterih asimilacij in akulturacij v naši dobi. Priseljenci v Združene države so se naselili razpršeno po vsem velikanskem teritoriju novega ozemlja od Nove Anglije in Floride, do Teksasa, Kalifornije in Oregona ter postali lahek plen asimilacijske težnje anglosaške vodilne plasti. Tudi Indijanci so bili kot nomadi razpršeni po vsem ogromnem ozemlju. Veliko bolje pa se na istem ozemlju ohranjajo strnjene skupine: Francozi v Louisiani, Mehikanci vzdolž meje z Mehiko, ipd. Tudi tuji delavci, ki se doseljuje v zahodnoevropska mesta s trebuhom za kruhom in se razpršijo po velikem številu periferij sodobnih industrijskih centrov, so po mojem lažji plen asimilacije od starih evropskih avtohtonih manjšin, ki kljub vsemu še ohranjajo neko skupnost, neko povezavo. Sklenjeno območje intenzivira družbene vezi, to pa daje manjšini določeno samostojnost v odnosu na večino, ki je tedaj ločeno, zunanje telo.

Ameriška sociološka šola se je tradicionalno bolj ukvarjala z vprašanji alohtonih manjšin, kar je iz navedenega razumljivo, evropska pa z vprašanji

avtohtonih manjšin, ki so bolj značilne za evropske razmere, čeprav danes tudi vprašanj alohtonih manjšin v Evropi ni več moč podcenjevati.²

Zgodovinski nastanek avtohtonih etničnih manjšin evropskega tipa je povezan s starodavnimi preseljevanji, ko so se na evropsko celino doselila različna ljudstva, ter z oblikovanjem najprej fevdalnih, nato pa nacionalno buržoaznih javno-pravnih ustanov — držav. V tem dolgotrajnem procesu so nekatere etnične skupnosti pridobile družbeno moč ter uspele oblikovati svoje lastne nacionalne države, ki so javnopravno institucionalizirane, in se morale zadovoljiti z življenjem na robu zgodovinskega dogajanja. Še tretje skupine pa so ob zemljepisnem oblikovanju držav, ki ni potekalo brez zgodovinske družbene dialektike in bojev, ostale zunaj svojih držav, večinoma na obmejnih področjih med državami. Te stvari je treba ponavljati, ker je uradna zgodovina pogostokrat le zgodovina dominantnih skupin.

Institucionalizacija moči v rokah določenih etničnih skupin je šla vstric s socialno strukturacijo znotraj teh skupin, kolikor je družbena uporaba moči zahtevala razvoj najrazličnejših poklicev, ki jih je zahtevalo vodenje in upravljanje države, njenega naravnega potenciala, trgovine, prometa, šolstva, kulture in vseh drugih dejavnosti, ki jih zahteva polno razvita družba. Lahko trdimo, da so te skupnosti dosegle bolj ali manj popolno družbeno strukturo, kakor so jih pač zahtevala različna zgodovinska obdobja, razvoj kulture, proizvodnih sredstev, komunikacij in podobno.

Nasproti njim pa imamo skupine brez družbene moči ali s pomanjkljivo družbeno močjo, ki so zaradi tega zaostale na primitivnejši stopnji družbene strukture. Takó je značilno za mnoge avtohtone etnične skupine v Evropi, da so bile še do nedavna sestavljene skoraj izključno iz prebivalstva, ki se je ukvarjalo s primarnimi dejavnostmi: z živinorejo, kmetijstvom, ribolovom, rudarstvom. Poznamo pa tudi manjšine, posebno v Aziji, Afriki in Ameriki, za katere je značilen nomadski ali pa še primitivnejši način življenja.

Evropske države v obdobju pred industrijsko revolucijo pogostokrat kažejo naslednjo sliko: fevdalni razred in meščanstvo pripadata prevladujoči etnični skupini, ki je v stoletnih bojih razvila državo, njeno upravo ter gospodarstvo, toda kmečki razred, ki je najštevilnejši sloj prebivalstva, pripada bodisi prevladujoči etnični skupini bodisi drugim, različnim etničnim skupinam, ki so ostale znotraj države, vendar niso njeni izraziti tvorci in nosilci. Drži, da je v teh etničnih skupinah podpovprečno veliko višjih slojev prebivalstva, medtem ko jih je nadpovprečno veliko v agrarnem sloju. Čestokrat opažamo znotraj agrarnega razreda družbeno diferenciacijo in manjše etnične skupnosti pripadajo najnižjim slojem znotraj tega sloja. Takšen je recimo primer v srednjeveški Istri na tistih področjih, kjer obstajata italijansko-benečansko in slovansko agrarno prebivalstvo. Bogatejši kmetje so pogostoma Italijani, kmetje iz najrevnejših zaselkov pa Slovani⁶. V Franciji so državna etnija Francozi, medtem ko zaostajajo Okcitanci, Bretonci, Baski in Katalonci; v Avstriji so državna etnija Nemci, pozneje še Madžari, zaostajajo pa Slovani. Na Poljskem je plemstvo poljsko in deloma litavsko, brez besede pa so Ukrajinci, na srednjeveškem Švedskem se podobno dogaja s Finci, v Angliji z Valežani, Irci in Škoti, v turškem carstvu pa s Srbi, Bolgari, Romuni, Grki. Mnoga od teh zaostajajočih ljudstev so kdaj prej imela svoje države in vodilno plast ali pa vsaj neko embrionalno stanje teh struktur, a so bila vojaško premagana, kolonizirana in potisnjena v ozadje. Mnoga med njimi še celo pozneje, pod tujo nadvlado, ohranjajo neko svoje plemstvo, če-

prav na nižji ravni, na ravni podeželskega plemstva, to se pravi, da je ta bivša vodilna plast sedaj potisnjena v smer proti primarnim dejavnostim, proti agrarnemu sektorju. Njih nadaljnji razvoj je onemogočen, narod je potisnjen v drugoten položaj. Primeri za to, recimo, Škotje, Hrvati in Romuni v Avstriji, tudi Poljaki po propadu poljske države. Še druga ljudstva v zgodovinskih spremembah povsem izgube svojo vodilno plast: Slovenci, Okcitanzi, Baski in drugi. Za vsa ta ljudstva je značilno tisto, kar smo že prej omenili za dominirane skupine: socialna involucija v obliki poslabšanja družbene strukture.

Za popolno razumevanje stanja teh ljudstev v obdobju pred industrijsko in socialno revolucijo moramo še osvetliti mehanizem in pomen asimilacijskih procesov v tem obdobju. Asimilacija v tem obdobju namreč ni bila žarišče napetosti in družbene neuravnovešenosti kot danes, temveč je bistveno prispevala k družbenemu miru in imobilnosti. Kakor smo videli, se med dominantna in dominirana ljudstva poleg etnične meje vriva še močna socialna razmejitev, ki je v imobilnem fevdalnem sistemu odločujoča. Osnovni razlogi za to so, kot vedno, ekonomski: celotni družbeni produkt je navezan na izkoriščanje zemlje in ne dovoljuje povečanje skupnega dohodka družbe, to pa tudi onemogoča socialno mobilnost v sodobnem pomenu besede: to se pravi, da ni možen množičen družben porast; ni možno, da bi nižji sloji v velikem številu prekoračili družbeno mejo in se začeli povzpenjati po socialni lestvici. Pomanjkanje socialne mobilnosti pa tudi ne daje povoda za geografsko mobilnost. Velika večina ljudi je prisiljena, da živi na sorazmerno omejenem področju, saj ni takšnih gospodarskih središč, ki bi privlačevali prebivalstvo s svojo družbeno močjo.

Sicer socialne mobilnosti v predindustrijski družbi tudi ne moremo povsem izključiti. Družbena mobilnost ni kakšna začaranost, ki se je v sodobni družbi odčarala. V preteklosti so kratko in malo manjkali pogoji zanjo oziroma bolje: ti pogoji so sicer obstajali, a so bili, če jih primerjamo z današnjimi, skrajno nebogljeni. Kolikor pa so eksistirali, so seveda omogočali tudi socialno in geografsko mobilnost prebivalstva. Posamezniki so se tudi takrat povzpenjali po socialni lestvi. Zamišljamo si lahko kakšen živ primer, ki nam bolje to ponazori. V nekaj rodovih je bilo možno prehoditi naslednjo družbeno pot: iz tlačana v prostega kmeta, iz kmeta v gostilničarja, ki se pa še vedno ukvarja s kmetijstvom, iz gostilničarja v prekupčevalca (gostilna je bila v starih časih primeren prostor, da se je v njem človek navzel barantanja), iz tega v trgovca. Trгоvec pa se je z denarjem lahko pozpel na raven najprej nižjega, potem še višjega plemstva (primer za to zadnje: družina Medici v Florenci!). Drugi posamezniki pa so tudi socialno padali v obratni smeri: iz državnega plemstva po nesrečno izgubljeni vojni v podeželsko plemstvo. Tu so se zapili in v dveh, treh pristali med agrarnim, nižjim slojem.

Bistvo problema je v tem, da so bili to le posamezni primeri*, ne pa množični pojavi. Socialne plasti so bile sorazmerno stabilne konformacije. cehovsko zaprte, v dolgih stoletjih stabilnosti so si izdelale svoj posebni način bivanja, navad, svojo posebno kulturo in folkloro; iz ravnotežja bi jih lahko

* Ne bo naključje, da so v starih časih primere izrednega socialnega vzpona imeli za nekaj nenavadnega, skoraj čudežnega. O tem so pripovedovale pravljice: reven, mlad fant se odpravi v svet s trebuhom za kruhom (geografska mobilnost), po hudih — čudežnih preizkušnjah si osvoji princeso, se z njo poroči in pridobi pol kraljestva (social-

spravil le z zunanjim posegom, z vojno! Nihče se ni torej čudil, če so ljudje kakšnega drugega sloja, recimo, kmečkega, uporabljali za sporazumevanje svoj posebni idiom, jezik, ki je bil lahko povsem drugačen od tistega, ki so ga uporabljali zase višji sloji. Tudi v tistih krajih, kjer so višji in nižji sloji izhajali iz istega etničnega vira, so nižji sloji uporabljali razne »nekultivirane« dialekte, ki so bili višjim slojem skorajda nerazumljivi, višji sloji pa latinščino, francoščino ali pa svoj rodni jezik, vendar v »kultivirani« varianti. Vse to ni motilo družbenega miru. Lahko sklepamo, da je bila nujnost komunikacije med družbenimi podsistemi minimalna, dejansko skrčena na nekaj besed in namigov.

Dejansko je bila funkcija prevlade dokaj slabotna. Skupnosti so bile dokaj avtonomne same v sebi. Španske plemiče in gospodo na baskovskem ozemlju ni prav nič motilo, če so sami govorili špansko, kmečko ljudstvo pa nerazumljivi baskovski jezik. Dokler se je ljudstvo pustilo izkoriščati in ni hrepenelo kvišku, se pravi, da ni hrepenelo po položajih, ki jih je zavzemala gospoda, so se medsebojni odnosi, bodisi politične bodisi vojaške ali trgovske narave, kaj hitro uredili. Prav tako ni nemške gospode na Slovenskem nič motilo, če so med seboj govorili nemško, kmetje pa slovensko. V Istri so bili Italijani (Benečani) dominantno prebivalstvo, živeli so po mestih in tržiščih, podeželska naselja zunaj mest pa so bila slovenska. Zgodovinar Vilhar iz Koprar⁷ piše, da »slovenski župani iz koprške okolice niso poznali italijanskega jezika, saj so se morali s koprskim potestatom sporazumevati preko tolmača«. Isti avtor opisuje zanimivo najdbo v koprskem kapiteljskem arhivu, kjer koprski notar iz konca srednjega veka imenuje neko žensko »marina slouencha de villa canum« (Marina Slovenka in Dekanov). To dejstvo je po Vilharjevem mnenju znak, da je moral Slovenec kot deželan in človek, ki ni znal italijanskega jezika, biti prava redkost, če je že notar čutil potrebo, da v spisu posebej označi njegovo narodnost.

Ločitev je šla tako daleč, da je bilo najbrž sorazmerno malo zemljepisnega mešanja, potovanja, premikanja iz kraja v kraj. Podeželani so takrat bolj malo zahajali v mesta in gradove, razen po nujnih opravkih, a prav teh je bilo v takratni sorazmerno nezapleteni družbi malo, gospoda pa je bolj malo zahajala v vasi in na podeželje, razen morda za kakšno občasno obliko rekreacije (lov), ki pa jo je gojilo le manjše število ljudi.

Jasno je, da je takrat asimilacija delovala posamezniško: tisti redki, ki so postali socialno mobilni, ki so šli po socialni lestvi navzgor — ali navzdol — so se novemu sloju povsem asimilirali, tudi v jeziku, če je bilo treba, tako da ti procesi sploh niso motili imobilnosti posameznih slojev prebivalstva. Množične mobilnosti ni bilo, zaradi tega tudi množične asimilacije ne in z njo povezane družbene krivice.

Že v prejšnjem poglavju sem nakazal, v čem obstoji ta krivica, a tu bi rad to tematiko še nekoliko poglobil. Ljudje, ki ne razumejo problema in tragike asimilacije, radi trdijo, da je konec koncev vsak človek svoboden, da si izbere narodnost oziroma etnično pripadnost. Posameznikova svoboda naj bi bila nad vsem. Po eni strani je to res. Če nam je moderna doba od

na mobilnost). Takšnih pravljic si danes nihče več ne izmišlja, še otroci jih nočejo poslušati, nerazumljiva jim je namreč prav družbena poanta, izrednost socialne mobilnosti, ki je danes kaj navaden in naraven pojav, bistvena zahteva normalne socialne pravičnosti.

protestantizma in francoske revolucije sem dala nekaj, je to razumevanje človekove svobode in dostojanstva. Jasno pa je tudi, da mora biti v kraljestvu popolne svobode število prehodov iz narodnosti A v narodnost B nekako uravnoteženo z obratnim številom prehodov iz B v A*. Če pa potekajo prehodi, kot se to dogaja pri sodobnih asimilacijskih procesih, skoraj izključno iz B v A in je B šibkejša, dominirana grupa, obratnih prehodov pa skorajda ni, potem je jasno, da je proces neuravnotežen in je narodnost B obsojena na propad ter je ta proces družbeno krivičen**.

V predindustrijskem obdobju je bila socialna mobilnost omejena, posamezniki so se v generacijah povzpenjali po socialni lestvi, toda statistično so bili ti procesi uravnoteženi predvsem zaradi absolutno majhnega števila teh prehodov, ki niso vplivali na absolutno število posameznih skupin. Zaradi socialno uravnoteženih družbenih procesov je bila tudi asimilacija uravnotežena in socialno nekrivična. V celoti vzeto so bile socialne skupnosti sorazmerno stabilne, skupaj z njimi pa tudi etnične skupnosti, kolikor so se z njimi krile.

V zgodovini odnosov med Slovenci, Nemci in Italijani imamo mnogo primerov, ki nam to dokazujejo. Med tržaškim meščanstvom je bilo zmerom, tudi v srednjem veku, precej družin slovenskega ali širše slovenskega rodu⁸, kot to dokazujejo stare kronike. Nekateri primki iz podeželske okolice Trsta pa so nedvomno italijanskega in furlanskega izvora, čeprav pripadajo slovenskim družinam. Nekateri od teh prav gotovo kažejo na starodavne procese negativne socialne in geografske mobilnosti, kakor smo jih pravkar opisali, medtem ko slovenski primki mestnega prebivalstva kažejo na pozitivno socialno in geografsko mobilnost.

Če naj vse te misli na kratko strnemo, lahko rečemo: v predindustrijski, sorazmerno imobilni in ostro razslojeni družbeni resničnosti kljub dominaciji določenih slojev in etničnih skupin akulturacija ni zavzemala socialno množičnega obsega; zato je ostajala v mejah socialne uravnoteženosti, to je v mejah naravno-rednega; skratka, ni prehajala v izrednost. Tudi na geografskem področju niso nastajale med prebivalstvom izredne spremembe. Dominirane skupnosti so živele na svojih teritorijih v socialnem ravnotežju z dominantnimi grupami. Prejšnje zadnje veliko množično geografsko mobiliziranje je zajelo Evropo po propadu rimskega imperija v zvezi s tako imenovanim preseljevanjem narodov*; to je trajalo z raznimi sunki in presledki približno do konca prvega tisočletja, ko so se današnje narodnosti ustale na svojih teritorijih.

Val novih družbenih sprememb je sprožila industrijska revolucija. Kot je znano, je ta sprememba povzročila nastanek sodobnih držav in sprožila razna gibanja, med njimi nastanek nacionalizma, ki so se razširila po vsem svetu.

Industrijska revolucija se je rodila v zahodni Evropi, predvsem v Angliji, uvedla je nove načine dela, uporabo strojev, povečala je delovno sto-

* Točno je reči, da mora biti verjetnost prehoda $A \rightarrow B$ enaka verjetnost prehoda $B \rightarrow A$: $\Pr(A \rightarrow B) = \Pr(B \rightarrow A)$.

** Zdi se mi, da vsak množično neuravnotežen proces na socialnem področju lahko označimo za družbeno krivičen.

* O tem pojavu bi iz sodobnega socialnega vidika le stežka kaj rekli, saj o njem nimamo podatkov v znanstvenem pomenu besede. Iz zgodovine sodeč, bi lahko trdili, da je bil to močan političen, a tudi socialen preobrat.

rilnost in učinkovitost, izredno je pomnožila dobrine in energijo, z njima pa sta lahko razpolagala posameznik in družba v celoti. Povečani družbeni dohodek je izredno veliko ljudem dal možnost, da so dosegli gospodarsko blaginjo. To je bil tisti vzvod za začetek množične socialne pa tudi geografske mobilnosti ter množične asimilacije.

Zgodovinsko dominantni razredi in narodnosti niso več mogli z delom ustvarjene nadvrednosti ohraniti le zase. Industrija in z njo povezani procesi so zahtevali vedno več delovne sile; ta je morala pritekati iz naravnih rezervov, iz podeželja. Procesni so se koncentrirali in začele so rasti urbane strukture še nepoznanih razsežnosti. Industrializacija je zahtevala v vedno večjem številu šolane kadre, zato so države začele uvajati obvezno šolanje, da bi iz ljudstva iztislile čimveč inteligence, saj je bila za razvoj nujno potrebna. Izobrazba se je začela širiti tudi med najnižje sloje prebivalstva.

Vse to je imelo strahovit vpliv na podvržene, agrarne narodnosti Evrope ter na etnične manjšine. Kdor si ni pravočasno ustvaril svojih razvojnih središč, je tvegala, da ga val potopi. Asimilacijski procesi, ki so bili prej redki in uravnoteženi, so zaradi množičnega dviga nižjih socialnih slojev začeli potekati enosmerno ter množično. Začele so nastajati velike družbene neuravnoteženosti — socialne krivice na različnih družbenih področjih, tudi na etničnem. Mogočni proces je s svojim gigantskim utripanjem, ki so ga podili dotlej neznanji stroji, črpal iz družbe, kar mu je bilo potrebno. V hitrih naslednjih so se izčrpavale narodnosti, sloji, razredi in manjšine. Hkrati pa je družbo mobiliziral, kakor se ni zgodilo še nikoli prej. Začelo se je tudi samoosveščanje, to pa je bilo nasprotno usmerjeno in je imelo velike psihološke in družbene posledice.

Anglija je spravila v tek prve stroje, Francija pa je dala človeštvu zamisli, ki so potrebne, da človek ob strojih ostane človek, ne pa da postane kolesce: svobodo, enakost, bratstvo. Te ideje so se hkrati z idejo o narodnosti kot blisk razširile po Evropi in zajele velike in male. Ne le veliki in mogočni narodi, tudi majhni in dotlej zgodovinsko nepomembni so začeli gojiti kult o svoji tradiciji, začeli so iskati in vrednotiti svoje posebnosti in značilnosti, razvijati svoje kulturniško narodno-osveščujoče gibanje pa tudi svojo politiko in gospodarstvo. Pojem stare fevdalne države je zatopil in na njegovo mesto je vzniknil pojem sodobne nacionalne države. Postavljen je bil teoretični model, da mora vsaka narodnost, vsaka etnija, dobiti svojo ustrezno javno-pravno ustanovo, državo. Začele so nastajati nove nacionalne države.

Toda teoretični model je eno, praksa pa drugo. Resničnost je marsikje preveč zapletena, da bi jo kratko in malo prelili v miselne kalupe. Nacionalna država je kalup, ki operira s hipotetičnim ljudstvom in hipotetičnim teritorijem. Skoraj nikjer v Evropi je niso mogli dosledno uresničiti, skoraj povsod so jo morali približno prilagoditi razmeram. Znano je, kako so nekateri nacionalisti z lahkoto vrteli šestilo in dokazovali enotnost med tremi komponentami: ljudstvom, teritorijem in državo. Pri tem so pozabljali na stare agrarne narode, minimizirali so vprašanje manjšin,⁹ ki po njihovem skorajda ni obstajalo, dejstva so hoteli podvreči svoji lepi in zaokroženi ideji. Marsikateri manjši duh, ki je dobil precejšnjo in operativno moč, pa je celo v slabi veri razvijal svoja izvajanja in jih spreminjal v politične programe. Marsikatero mejo so postavili, čeprav so dobro poznali etnične razmere! Pozneje so se te države znašle s kosi tujih etnij

na svojem ozemlju, s političnimi in celo vojaškimi glavoboli. Mnoge od njih prevelikega zalogaja niso prenesle.

Usodo in prostorski razvoj manjšin v procesih modernizacije, ki še do danes niso prenehali delovati, opisuje Vladimir Klemenčič v eseju »Prostorska urbanizacija in narodne manjšine v Srednji Evropi«. ¹⁰

Dokler modernizacija ne prizadene ozemelj, kjer prebivajo manjšine, ostaja klasična agrarna struktura neprizadeta, ne občutimo množične težnje po asimilaciji, saj zanjo ni kake posebne potrebe. Ko modernizacija prizadene ta področja, se zgodi v glavnem dvoje: (a) agrarno prebivalstvo se začneja izseljevati v industrijska in družbena središča, kjer postaja lahek plen asimilacije. (b) Na podeželje se začneja priseljevati tuje prebivalstvo, pripadniki večinskega naroda, kot nosilci novih družbenih funkcij, ki jih uvaja modernizacija. Nastajajo proizvodne in druge mestne funkcije, rastejo delavska naselja, zbudi se potreba po raznih infrastrukturah, ipd. Vse to zahteva za razvoj vedno več prostora, to pa je na voljo le zunaj mejá klasičnih mest: mesta se širijo na obrobna področja, mestni način življenja prodira na podeželje. Z razvojem osebne avtomobilizacije, ki omogoča hiter prevoz na daljše razdalje, si premožnejši sloji mestnega prebivalstva omisljijo bivališče na podeželju, kjer so ekološke razmere ugodnejše.

Posledica teh procesov je, da se začenejajo prej narodnostno čista ozemlja etnično mešati: predstavniki podrejene skupine silijo v mesto, predstavniki nadrejene pa na podeželje.

Takó začeneja propadati največja vrednota avtohtone manjšine: prostorsko-časovna koncentracija. Prostorska koncentracija izginja zaradi priseljevanja dominantne etnične grupe in prodaje zemlje, časovna pa je pretrgana z novimi procesi, tako rekoč z novo zgodovino mešanega ljudstva, ki nastopi na mestu zgodovine enotne narodnosti. Avtohtona manjšina se vse bolj približuje značilnostim alohtone manjšine, ki je, kot je že bilo rečeno, zaradi svoje razpršenosti, veliko bolj povržena asimilaciji. Val asimilacije se ne ustavi pred kmetijskim predelovalnim procesom. Kot piše Volk, ¹¹ stopi v sodobnih razmerah klasični agrarni sektor kaj kmalu v krizo: drobni proizvodni obrati, preproste proizvodjalne sile, slabo razvita prometna sredstva, avtarhični način pridelovanja, vse to ne dopušča klasičnemu kmetu dohodka, ki bi bil enakovreden dohodku industrijskega delavca; zato odteka kmečka delovna sila od zemlje, hkrati pa nastaja nuja po sodobnejšem pridelovanju. Sprejetje novosti je po svoje lahko tudi pobuda za asimilacijo, če jih ne spremlja proces kulturne modernizacije v lastnem jeziku. Akulturacija, ki jo prinaša s sabo obvezno informiranje, to se pravi šolanje, je sploh osrednja točka nadaljnjega obstoja manjšine. Volk piše: ¹¹ »Kmetu je bilo šolanje onemogočeno pa tudi pogrešal ga ni pri svojem delu. Brž ko mu je odvzeta njegovim izobrazbenim možnostim primerna eksistenčna osnova, pade zaradi pomanjkljive izobrazbe na dno socialne lestvice, skupaj z njimi pa tudi potomci, saj živijo v socio-ekonomskem okolju, ki ne nudi najboljših možnosti za šolanje.« Socialna mobilnost spreminja kmečko prebivalstvo v proletarijat, prostorska mobilnost pa ga sili, da zapušča podeželje, kjer je možnost za socialno mobilnost slabša, in se naseljuje v predmestnih delavskih četrtih, v slabšem primeru pa celo v mestnih slumih. Ob tej spremembi socialnega in prostorskega okolja nastaja z največjo lahkoto tudi etnična asimilacija. Le malokateri posameznik ima toliko moči, da ob tem usodnem premiku ohrani svojo manjšinsko značilnost.

Modernizacija takó posredno in postopoma vsrkava človeški in gospodarski potencial manjšine in s temi sokovi krepi dominantne skupine, upravlja te procese na strateških točkah in jih uravnava v svoj prid.

Vendar modernizacija ne deluje samó uničevalno; če so predstavniki manjšine do nje dovolj odprti, če so voljni sprejeti njene zakonitosti in učinke, ima lahko tudi dobre posledice. Kot smo že videli, prinaša modernizacija s sabo tudi večjo samoosveščenost, tako pri posamezniku kot pri skupini. To pa privede manjšino do tega, da se razpozna v svetu, kjer ji je živeti, in se mu prilagodi takó, da za njeno značilnost ne bo uničevalen. Manjšina mora poseči v boj, da uveljavi določene pogoje, ki lahko omogočijo njen nadaljnji obstoj. Težava, s katero te zahteve najdejo pot do zavesti tako manjšine same kot večine, je znak, da je ta pot pravilna in edina obetavna!

Bistvo modernizacije, če naj ga strnemo v sintezo, kolikor je možno, je v izredni pomembnosti informacije za pridobivanje dobrin in servisov. To informacijo dajejo sodobnemu človeku informativni sistemi obvezne in neobvezne narave: šolski sistem in sredstva obveščanja. V prvi stopnji se mora boj manjšine usmeriti v to, da poteka to obveščanje, kolikor je le možno, v jeziku ogrožene etnične skupine (ko je značilnost manjšine v jeziku). To daje manjšini izobrazbeni kader, ki ji omogoča, da za manjšino pozneje izpelje modernizacijo, saj bi pomenila asimilacijo, če bi jo izpeljala večina.

Drugo vprašanje, ki je pomembno za avtohtono etnično manjšino v sodobnem svetu, je njena polnopravna participacija na odločitveni ravni, posebno tam, kjer sprejemajo odločitve in načrte, ki lahko vplivajo na razporeditev in namembnost njenega etničnega ozemlja. Sodobni družbeni in prostorski procesi so tako močni, da segajo domala v vsak koteček ozemlja. Zaradi tega jih ni moč več prepuščati spontanemu razvoju.¹¹ Tudi večine v svoje namene ne more več trpeti. Čedalje bolj nastaja nuja gospodarskega in ozemeljskega načrtovanja. Če nočemo, da načrtovanje od zgoraj pozabi na manjšino, da pregazi njene koristi, moramo upoštevati tudi njo pri oblikovanju in funkcionalni razporeditvi ozemlja. To pa bomo dosegli najprej in najbolje takrat, ko bo manjšina sama enakopravno sodelovala pri načrtovanju, saj sama najbolje ve, kaj so njene koristi in kdaj so ogrožene njene življenjske pozicije. To priporočajo mnogi avtorji, ki poglobljeno obravnavajo manjšinsko problematiko. Vremec¹² piše, da je bistvo takšnega načrtovanja določanje premnogih funkcij, ki jih zahteva sodobni svet in njih razporejanje po omejenem ozemlju. Kriza nastaja iz naslednjega: število funkcij raste z dneva v dan, prostor pa je na voljo zmeraj isti. Določiti je treba področja, kjer naj se osredotoči industrijska proizvodnja, področja z intenzivnim kmetijstvom, področja s specializiranim kmetijstvom, področja za naselja, za rekreacijo ipd.

Manjšinska skupnost, ki je v težnostnem prostoru takšnega razvoja, ima zaradi vsega tega ogrožen razvoj, če manj upoštevajo zakonitosti njenega razvoja od zakonitosti razvoja funkcij, ki v glavnem rabijo večini. Da se to rado dogaja, izhaja že iz tega, da je manjšina dominirana grupa.

Nekateri avtorji so mnenja^{10, 11, 12}, da podvržena narodnost lahko žrtvuje posest svoje zemlje, kolikor je to potrebno za skupni blagor, če se uresničijo nekateri pogoji:

1. da manjšina enakopravno soodloča pri načrtovanju in porazdelitvi teritorialnih funkcij na svojem tradicionalnem etničnem ozemlju;

2. da zagotovilo njenega obstoja prenesejo iz naravnega območja, kjer sta ga dajali predvsem posest in agrarno-proizvodna izobrazba teritorija, na institucionalno območje, tu pa mora takšno zagotovilo izhajati iz zakona o obstoju manjšine. Iz doslej izvedenega gradiva je jasno, zakaj je takšen zakon upravičen: dominantna skupina se je v zgodovini institucionalizirala v državo, zato bi bilo krivično, če se isto ne bi zgodilo tudi z dominirano skupino. Razlog za državo dominantnega naroda je v nujnosti njegove institucionalizacije na lastnem ozemlju, isti razlog pa velja tudi za manjše avtohtone skupine, saj so dejansko podvržene socialni dominaciji in tudi žive na lastnem teritoriju. Manjšina sicer ne more zahtevati svoje države, kolikor je preveč majhna ali pa bi to razdiralno vplivalo na mednarodne odnose, lahko pa v sklopu skupine države zahteva tistih nekaj pravnih zagotovil, da ji omogočajo preživetje v viharnih družbenih tokovih, ki jih prinaša modernizacija.

Že prej smo videli, da ima modernizacija tudi dobre učinke na obstoj manjšine, če se ji ta pravilno prilagodi. Tu lahko navedemo še en koristen učinek, posebno v primeru, ko je to tip obmejne manjšine, narodnosti, ki je v nastanku sodobnih držav ostala zunaj mejá svojega matičnega naroda. Modernizacija prinaša s seboj tudi intenzifikacijo gospodarskih in človeških tokov, to pa je posebno pomembno za obmejna področja. V teh procesih lahko pridobijo tiste obmejne manjšine, ki se znajo pravočasno in učinkovito vključiti v te tokove.¹³ V tem imajo manjšine neko naravno funkcionalnost, saj kot deli enega naroda na ozemlju drugega, po navadi obvladajo oba jezika, poznajo oba kulturna in gospodarska svetova ipd. Takšna vloga, ki jo lahko na kratko imenujemo »vloga mostu«, ima koristne posledice ne le za manjšino kot tako, ampak prav takó za oba mejna naroda, saj manjšina s to svojo značilnostjo lahko prispeva h kakovostnemu izboljšanju mednarodnih tokov, k povečanju njihove gospodarske učinkovitosti. Večja gospodarska učinkovitost ustvarja več dohodka, več dohodka pa lahko razdelimo med več ljudi, a več ga tudi ostane za nadstavbo, kulturne dejavnosti ipd.

Takšna manjšina pa je potem tudi živo jamstvo, da se nasprotstva med sosedoma (ta lahko zmeraj nastopijo) kritično ne zaostrujejo, saj je kot tampon, saj mu dobri sosedski odnosi zagotavljajo obstoj. Ta manjšina namreč lahko samo na takšnih odnosih snuje boljšo prihodnost zase in za oba večinska ter sosedna naroda. Zato lahko upravičeno trdimo: manjšine v drugačni logiki od tiste, ki smo jo doslej bili vajeni, nastopajo lahko celo kot dejavnik mednarodne stabilizacije, tega pa državniki doslej še niso do kraja spoznali.

Iz takšnega zornega kota postane tudi jasno vidna želja večinskega naroda, da je manjšina s svojim statusom zadovoljna, saj se prav zadovoljna manjšina ne bo zatekala v naročje matičnega naroda iredentistično, temveč bo raje med obema večinskima nastopala kot posrednik in pomagala izmenjati dobrine ter informacije, to se pravi, da bo sicer majhen, a ne brezpomemben subjekt, ki bo s svojo bitnostjo ne le popestril raznoliko podobo sveta, kakor bi rekli romatični razumniki, temveč svet bistveno (sicer lokalno) izboljšal. Bolj stvarno lahko pričakujemo, da bomo izboljšanje sveta uresničili z vrsto majhnih, krajevnih prispevkov, kakor pa z globalnimi utopijami. To pa je tudi za manjšino bistven kvaliteten

preskok iz položaja grobo dominirane skupine v položaj majhne elitne skupnosti, ki pa s svojo elitnostjo nikogar ne ogroža, pač pa vsem le koristi.

(Nadaljevanje in konec prihodnjič)

LITERATURA

¹ ODUM T. H., ENVIRONMENT POWER AND SOCIETY E. D. WILEY — INTERSCIENCE, 1971

² KLEMENČIČ V., LOKAR A., STRASSOLDO R., »GLI ASPETTI SOCIO-ECONOMICI DELL'ESISTENZA E DELLO SVILUPPO DELLE MINORANZE«, GLAVNI REFERAT SOCIO-EKONOMSKE SEKCIJE MEDNARODNE KONFERENCE O MANJSINAH V TRSTU, 10.—14. JULIJA 1974., PREDVSEM POGlavJA: VERSO UNA DEFINIZIONE SOCIOLOGICA E UNA CLASSIFICAZIONE DELLE MINORANZE, KI GA JE PRIPRAVIL R. STRASSOLDO.

³ SPETIČ S., KAPITALISTIČNI PROIZVODNI MEHANIZEM IN POJAVI ASIMILACIJE SLOVENSKE MANJSINE, PRİČEVANJE NA MEDNARODNI KONFERENCI O MANJSINAH V TRSTU, 10.—14. JULIJA 1974.

⁴ HOČEVAR T., LOKAR A., EKONOMSKOPOLITIČNI ASPEKTI DIFERENCIRANE ZAPOSLITVENE STRUKTURE SLOVENCEV IN ITALIJANOV V TRSTU, EKONOMSKA REVUIA, 25, 4, 1974, str. 374—8.

⁵ LEGISA D., ZA ENOTNOST V RAZNOLIKOSTI, MOST, 12, 1966.

⁶ LOKAR A., TEŽAVNO SOZITJE, MOST, 21/22, 1969.

⁷ VILHAR S., O MARINI SLOVENKI IZ DEKANOV PRI KOPRU, JADRANSKI KOLENDAR 1969.

⁸ TURINA V., CUPIN D., ZGODOVINSKI IN POLITIČNI ORIS GOSPODARSKEGA ŽIVLJENJA SLOVENCEV V ITALIJI, PRİČEVANJE NA MEDNARODNI KONFERENCI O MANJSINAH V TRSTU, 10.—14. JULIJA 1974.

⁹ PIRJEVEC — PIERAZZI, RAZMERJE RODOLJUBOV RISORGIMENTA DO MANJSINSKEGA VPRAŠANJA, MOST, 1974, 43/44, str. 178—182.

¹⁰ KLEMENČIČ V., PROSTORSKA URBANIZACIJA IN NARODNE MANJSINE V SREDNJI EVROPI, PRISPEVEK ZA MEDNARODNO KONFERENCO O MANJSINAH, 10.—14. JULIJA 1974.

¹¹ VOLK L., DRUŽBENOGOSPODARSKI PREMIIKI IN SLOVENSKA NARODNOSTNA SKUPNOST NA ETNIČNEM OZEMLJU NA TRZASKEM, PRISPEVEK ZA MEDNARODNO KONFERENCO O MANJSINAH, 10.—14. JULIJA 1974.

¹² VREMEC V., VLOGA IN DELEŽ KMETIJSTVA V ORGANIZMU SLOVENSKE ZAMEJSKE SKUPNOSTI V ITALIJI, PRİČEVANJE NA MEDNARODNI KONFERENCI O MANJSINAH V TRSTU, 10.—14. JULIJA 1974.

¹⁴ VALUSSI G., KLEMENČIČ V., ODPRTA MEJA MED ITALIJO IN JUGOSLAVIJO IN VLOGA MANJSIN, POROČILO NA MEDNARODNI KONFERENCI MANJSIN V TRSTU, 10.—14. JULIJA 1974.

kakšna je resnična vrednost mladega literarnega »jecljavca«, za kakršnega sem ga imel, spričo objavljajanja njegovih tipajočih pesniških poizkusov v literarnih obzornikih druge in tretje vrste. Njegova beseda je zazvenela šele po njegovi smrti. Ko sem začel pregledovati njegove rokopise, sem odkril, da je svoje najboljše stvari skrival pred vsemi. Edino sestram v Tomaju jih je nekajkrat odstrl, a mene takrat ni bilo zraven. Zato sem tudi apriori odklanjal njegovo napovedano zbirko, kateri nisem poznal vsebine in imena. Človek je pač zmotno bitje, ki se zave svoje nepopolnosti, ko je že prepozno.

Najbolj udarno se je Srečko razodel na recitalskem večeru Šentjacobskega odra v Ljubljani, kjer je ostro ošibal tedanje ljubljanske giedališke razmere s člankom, naslovljenem »Križa«. Ta govor se mi je zdel zelo napadalen in deloma tudi krivičen. Ko pa je svoj prvi nastop pri Šentjakobčanih dopolnil še z recitacijskim večerom, na katerem je bral Ekstazo smrti, je postalo vsem ljubiteljem književnosti jasno, da se je pojavil nov in resničen poet. To mu je tudi literarna kritika takoj priznala v dnevnikih. Ta dva nastopa sta bila višek in literarna zmaga kraškega pesnika in njegovih tovarišev, obenem pa že skoraj njegovo predsmrtno slovo. Pozneje v Zagorju je čital esej Umetnost in proletarec. Žal je bil tedaj že zaznamovan. Nekaj mesecev zatem je umrl.

Družbenogospodarski vidiki narodnostnih manjšin

(Nadaljevanje)

Aleš
Lokar

3. Splošna gospodarska opredelitev manjšinskega vprašanja

Razmerja moči so bistvena za razumevanje odnošajev med podsistemom manjšina in podsistemom večina v skupnem sistemu večina-manjšina, izražajo pa se predvsem v tem, da večina nadzoruje več, kot je njej sorazmerno, dobrin, kapitala, servisov, manjšina pa manj, kot je njej sorazmerno. V bistvu, če to misel stremo in jo izrazimo v nekoliko bolj preprosti obliki, nadzoruje večina tudi del dobrin, energije in servisov, ki bi morali pripadati manjšini.

Mehanizmi, ki do tega dovedejo, so, kot smo videli, družbeni, politični, a tudi čisto gospodarski; prav o teh pa naj bi spregovorili v tem poglavju.

Vendar je, žal, gospodarski vidik manjšinske problematike tema, ki se je niso raziskovalci ekonomske stroke še skoro nič dotaknili. Sicer opažamo prav v zadnjem času vse večje zanimanje za to vprašanje, saj mnogim, tudi vodilnim ekonomistom nista ušla ne stalna gospodarska poanta pri obravnavanju manjšinske problematike ne naraščajoče zanimanje javnosti za ta vprašanja; vendar se zdi, da posamezni poskusi v tej smeri še niso dosegli širokega in povsem izdelanega modela, ki bi ustrezal najrazličnejšim vidikom, kakršne odpira široka manjšinska problematika.

Samuelson¹⁴ vidi poglavitni razlog za gospodarsko slabši položaj manjšin predvsem v socialni, psihološki in v civilni diskriminaciji, ki so ji po njegovem manjšina izpostavljene. Po njegovem mnenju je diskriminacija osnovni vzrok za slabši gospodarski položaj. Diskriminacija namreč ustvarja dve različni tržišči za delovno silo: privilegirano in diskriminirano delovno tržišče. Manjšina je prisiljena, da uporablja drugo, večina pa izbere prvo. Med tržiščema ni prelivanja ali pa je zelo majhno, vzrok tega pa je prav diskriminacija. Diskriminirane skupine — Samuelson prikazuje primera črncev in žensk v ameriški družbi — najdejo torej zaposlitev le na diskriminiranem tržišču, tu pa prevladujejo slabše organizirani in manj učinkoviti delovni procesi, velika ponudba delovne sile in sorazmerno manjše povpraševanje po njej. Krivulja ponudbe in povpraševanja kaže zato nižjo ceno za delovno silo in je tudi bolj strma. Zato se na takšnem delovnem tržišču ostreje in kruteje poznajo gospodarske in konjunkturne spremembe, prej se pojavlja brezposelnost. Na privilegiranim tržišču pa je cena za delo na splošno višja, zaposlitvena struktura ustrežnejša in posledice konjunkturnih sprememb se manj čutijo.

Da bi to zlo odpravili, predlaga Samuelson vse tiste ukrepe, ki odpravljajo diskriminacijo. Odprava diskriminacije je namreč, po njegovem mnenju, v korist družbe kot celote, to se pravi tudi privilegirancev, ker se takó učinkoviteje izrabljajo delovni dejavniki. Na diskriminiranih tržiščih so namreč ti slabše izrabljeni, in z odpravo diskriminacije pa bi imela družba kot celota neto gospodarski dobiček.

Če te misli prenesemo na etnične in jezikovne manjšine v evropskem okolju, opazimo, da Samuelsonov model ne drži docela. Problem je namreč v tem, da imamo tu mnogokrat opravka z manjšinami, ki niso tako neposredno in izrečno diskriminirane v sociološkem, psihološkem in civilnem vidu; vendar nam raziskave kažejo, da je njih gospodarsko stanje povprečno slabše od gospodarskega stanja večin, s katerimi te manjšine primerjamo.

Že pri Kanadi, ki je po svoji etnično-demografski strukturi bližja kaki evropski deželi kot ZDA, je Migne lahko opazil slabše gospodarsko in poklicno strukturo pri kanadskih Francozih v Quebecu nasproti angleško govorečim Kanadčanom, čeprav ne moremo govoriti o kaki diskriminaciji frankofonov na civilnem področju. (Migne J. L., »Economics and the Problem of Minorities«, študijska knjiga o socialnih problemih v Kanadi; v kratkem jo bo izdala založba McGraw-Hill).

Pri avtohtonih etničnih manjšinah evropskega tipa ne smemo pozabiti na pomemben vidik: če kakšne vrste diskriminacija obstaja, se ta mnogokrat pojavlja kot izbira pri manjšinskem prebivalstvu, ker se brani, da bi se povsem zlilo z večinskim prebivalstvom. Obstaja torej tudi diskriminacija, ki si je manjšina celo želi; seveda ne kot kratenje civilnih in državljanskih pravic, marveč kot ločevanje dveh skupnosti: večinske in manjšinske, ker bi v nasprotnem primeru nastala asimilacija. To pa seveda ni več diskriminacija, kakor jo pojmuje ameriška literatura, temveč nekaj bistveno drugačnega, in to ima tudi drugačne vidike na gospodarskem področju.

Iz ankete, ki je bila opravljena pred kratkim o značilnostih slovenskih tržaških maturantov¹⁵, izhaja, da se slovenski diplomiranci raje zaposlujejo v takšnih službah, kjer je delodajalec Slovenec oziroma prevladuje slovenski jezik. Hkrati izhaja iz omenjene študije tudi to, da se slovenski diplomiranci socializirajo pretežno v slovenskem okolju. Če ta opažanja povežemo z dej-

stvom, da imajo Slovenci nekoliko nižji povprečni dohodek na prebivalca in slabšo zaposlitveno strukturo glede na poklic, moramo tedaj pač sklepati, da so ljudje za ta svoj tako rekoč »diskriminirani« položaj celo pripravljeni plačati določeno ceno. Bolje rečeno: možnost, da delujejo v domačem kulturnem okolju, imajo očitno za vrednoto in dobrino, za katero so pripravljeni nekaj plačati v ekonomskem pomenu besede. (V isti anketi opazimo velik odstotek diplomirancev, zaposlenih kot učno osebje na srednji šoli, kar prav gotovo ne pomeni najboljše možne zaposlitve za mnoge kadre, vendar pa edino v slovenskem jeziku.)

Ali je mogoče takšno sklepanje razširiti tudi na druge etnične skupine v Evropi, je težko reči, vsekakor pa tu lahko razberemo neko resničnost, nekoliko drugačno od tiste, ki je osnova za Samuelsonov model: Samuelson izhaja iz domneve, da večine nasilno zapostavljajo manjšine tedaj, ko bi se v resnici želele spojiti z njimi. Tu pa opazamo, da imamo opraviti z manjšinami, ki se ne glede na diskriminacijo ne žele spojiti z večino, temveč hočejo ohraniti določena samostojna področja delovanja.

Hočevar¹⁶ je hotel to ekonomsko utemeljiti, zato je tudi izdelal model tako imenovanega »manjšinsko specifičnega« tržišča, manjšinsko specifičnih proizvodov in proizvodnih dejavnikov. Tu nas zanima, kakšne implikacije ima njegov model za praktično razlago gospodarske problematike manjšin.

Manjšinsko specifično imenuje Hočevar tisto tržišče, proizvode in proizvodne faktorje, ki jih pripišemo manjšinskemu sistemu na podlagi nekaterih značilnosti, recimo na podlagi jezika, v katerem poteka njih menjava ali proizvodnja.

Na prvi pogled je nekoliko osupljivo, da bi lahko govorili o manjšinsko specifični menjavi, proizvodnji in tržišču, saj je znano, da so po navadi manjšinske gospodarske dejavnosti dokaj neobgljene in povsem vključene v večinski gospodarski sistem. Zadevo bolje razumemo, če pomislimo, da so tu ti termini mišljeni v najširjem pomenu besede, kakor pojmuje ekonomska teorija proizvodnjo, proizvode, faktorje in tržišče. V takšnem pomenu je proizvodnja vsakršno delovanje, kjer pridobivajo dobrine ali storitve z izmerljivo ali neizmerljivo gospodarsko vrednostjo. V proizvodnjo v tem pomenu sodijo šole, kjer »proizvajajo« poklicno kvalifikacijo, gostinske obrate, zdravstvene storitve, odvetniške pisarne in vsakršno javno uradovanje. Vsako od teh delovanj »proizvaja« take izdelke, ki imajo določeno družbeno in zasebno korist. Vsako od teh delovanj potrebuje za svoje delo določene proizvodne faktorje. To delovanje pa postane manjšinsko specifično takrat, ko ga, recimo, opravljajo v manjšinskem jeziku. Seveda bi težko govorili o aktivni navzočnosti manjšine brez zdravnikov, ki bi se s svojimi pacienti pogovarjali v jeziku manjšine, brez manjšinskih šol, odvetnikov in gostiln, brez kulturnih krožkov ali obredov, prav takó pa tudi brez obrtne in industrijske dejavnosti ter trgovine in posredništva, ki se prav tako dogaja v manjšinskem jeziku. Če bi manjšine vse to opravljale v večinskem jeziku, potem bi upravičeno lahko trdili, da takšna manjšina sploh ne obstaja.

Prihajamo torej do nove definicije manjšine poleg že znanih socioloških, geografskih in pravnih, a je popolnoma drugačne narave: manjšino imamo pred sabo tedaj, kadar lahko določimo dejavnosti, ki jih opravljajo v manjšinskem jeziku. Takšne dejavnosti imenujemo manjšinsko specifične, in rezultate, bodisi da so to izdelki ali storitve, imenujemo manjšinsko specifične.

Gospodarski pojem daje torej manjšinski problematiki in definiciji pojma manjšine izrazito dinamičen poudarek, ker postavlja v ospredje dejavnost, kakor bomo še videli, tako v dinamičnem kot v potencialnem pomenu besede.

Zanimivo je tudi določiti, kdaj lahko na podlagi te definicije govorimo o asimilaciji manjšine: manjšina je povsem asimilirana, kadar vse dejavnosti na njenem področju in v zvezi z njenimi pripadniki potekajo v jeziku večinskega naroda, deloma asimilirana pa, kadar le nekatere dejavnosti potekajo v jeziku večinskega naroda.

Iz opisanega izhaja nadalje, da bi stopnjo asimilacije manjšine lahko merili po številu dejavnosti, ki jih navadno opravlja v svojem jeziku oz. v jeziku večine. Ponavadi opažamo, da manjšine, ki so gospodarsko in socialno v slabšem in bolj podrejenem položaju, svoj jezik uporabljajo le za hišna opravila, kmetovanje, malo obrt, medtem ko za opravila na katerikoli višji in zapletenejši ravni: industrijo, javno upravo, ipd. uporabljajo jezik večinskega naroda. Manjšine, ki so v boljšem položaju, pa uporabljajo svoj jezik tudi za višje dejavnosti: za krajevno upravo, za trgovino, za sodstvo ipd.

Zanima nas torej predvsem delovanje in njegovi proizvodi, njih menjava na tržišču proizvodov, možnost delovanja, ki jo dajejo tako imenovani proizvodni faktorji, ter možnost pridobivanja proizvodnih faktorjev za potrebo proizvodnega delovanja. Hočevar v opisani študiji meni, da je manjšinsko specifično proizvodno delovanje večje pri manjšinsko specifičnih proizvodnih faktorjih kot običajna nemanjšinsko specifična proizvodnja. Intuitivno čutimo, da je res tako: manjšinsko specifično zdravljenje bolnikov je mogoče, če imamo zdravnike, ki znajo jezike manjšin, prav tako gotovo teče bolj od rok tiskanje knjig in časopisov v manjšinskem jeziku, če imamo tiskarje, ki ta jezik poznajo.

Klasični proizvodni faktorji so: delo, zemlja in kapital, mišljeni v širokem pomenu besede. Če se zaradi enostavnosti omejimo nanje, so manjšinsko specifični proizvodni: delovna sila, ki govori jezik manjšine, zemlja, ki jo lahko obdelujemo v manjšinsko specifičnih proizvodnih procesih, in kapital, ki je namenjen samo njim.

Če bi v širšem gospodarskem sistemu, kjer obstaja druga poleg druge manjšinsko specifična in večinsko specifična proizvodnja, vse proizvodne faktorje, ki so na voljo, lahko strogo ločili v tiste, ki jih lahko uporabljajo le v enem sistemu, in tiste, ki jih uporabljajo le v drugem, potem bi imeli opraviti z dvema ločenima faktorskima tržiščema, kjer bi bili cena za faktorje in učinkovitost njihove uporabe odvisni v bistvu le od povpraševanja in ponudbe v vsakem od obeh ločenih tržišč. Veliko povpraševanje po manjšinsko specifičnih proizvodih bi povečalo ceno in proizvodnjo le-teh, to pa bi v sosledju spodbudilo povpraševanje po manjšinsko specifičnih faktorjih, katerih cena bi se prav tako zvišala in učinkovitost porabe izboljšala. Manjšinska delovna sila, tako visoko kot nizko kvalificirana, bi dobila ustrežnejšo zaposlitev in boljše nagrade za svoje delo, manjšinsko specifično zemljo bi uporabljali bolje, kapital bi bil bolje poplačan.

Ekonomska diskriminacija, ki jo pogostokrat opažamo do manjšinske delovne sile, je v takšnem primeru lahko sad preprostega dejstva, da je večinsko tržišče večje od manjšinskega. Znano je, da je za večja tržišča moč organizirati bolj učinkovito proizvodnjo (economies of scale = ekonomije razsežnosti), ki ustvarja več dobička, lahko svoje izdelke prodaja po nižjih

cenah, a proizvodne faktorje plačuje po višjih cenah. Takšna proizvodnja postane gospodarsko zmagovita, saj si lahko pridobi številnejše in boljše faktorje, pa tudi več kupcev. Večinski sistem lahko s tem mehanizmom, ki je odvisen predvsem od njegovih večjih razsežnosti, nadkriljuje manjšinskega. To je še en dokaz o usodnosti majhnega števila, načela, ki smo ga že omenili.

Na podlagi opisane sheme Hočevar predlaga: za izboljšanje manjšinskega položaja bi morali izvajati vse tiste ukrepe, ki utegnejo povečati povpraševanje po manjšinsko specifičnih dobrinah. To bi potem potegnilo za sabo kakor v verigi bodisi proizvodnjo bodisi manjšinsko specifične faktorje. Hočevar meni: skrbeti bi morali, da bi ustanovljali institucije, podjetja ter službe v javni upravi in na privatnem področju, ki uporabljajo manjšinski jezik in s tem večajo povpraševanje po manjšinsko specifičnih dobrinah in faktorjih. Dokaz, da je trditev pravilna, lahko opazimo v Trstu: odprta meja in menjava s sosednjimi jugoslovanskimi pokrajinami sta povečali rabo slovenščine v trgovini na drobno, to pa je povečalo povpraševanje po manjšinsko specifični delovni sili različnih poklicnih in izobrazbenih ravni. To se že kaže na zadovoljivem odlivu slovenskih diplomirancev s trgovskega Zavoda v službo.

Opisana shema je posrečena, dokler je kolikor toliko veljaven model med seboj ločenih faktorskih tržišč: manjšinsko specifičnega in večinsko specifičnega. To se pravi: kadar imamo opraviti z delojemalci, ki so se sposobni izražati in delovati le v enem jeziku ali pa imajo psihološko preferenco za delovanje na enem samem jezikovnem ali kulturnem področju. Pri faktorju delo je to resnično bolj pogosto, kakor bi običajno pričakovali, kakor opazamo iz že omenjene ankete (Mamolo, Sedmak) o slovenskih diplomirancih v Trstu; ta kaže, da so mnogi člani manjšine pripravljeni plačati celo ekonomsko ceno za zaposlitev v pretežno manjšinskem okolju.

Teže je trditi, da bi ta shema lahko veljala neposredno pri drugih dveh faktorjih: zemlji in kapitalu. Problem je namreč v tem, da sta ta dva faktorja sama na sebi indiferentna do jezikovne diferenciacije. Zato ju lahko enako učinkovito uporabljajo v obeh sistemih: manjšinsko in večinsko specifičnem. Sicer je tudi z delovno silo tako, kadar je ta docela dvojezična in lahko brez večjih težav prehaja iz enega tržišča v drugo. Kadar se to dogaja, tedaj govorimo o faktorjih, ki so nadomestljivi glede na jezikovno diferenciacijo.

V primeru, da je večinsko gospodarstvo bolj učinkovito od manjšinskega (to lahko pričakujemo že zato, ker širše večinsko tržišče omogoča množične delovne procese, organizacijske in tehnološke izboljšave, ki pomenijo enega izmed pglavitnih dejavnikov večje učinkovitosti na gospodarskem področju), je zmožno plačevati večje cene za faktorje, in tiste faktorje, ki so glede na obe tržišči nadomestljivi — to se pravi, da brez težav prehajajo iz enega tržišča v drugo — bodo uporabljali na boljše plačanem večinskem tržišču faktorjev.

Tipičen tak primer opazamo tudi v Trstu glede zemlje. Zemljišča v okolici mesta v manjšinsko specifičnem gospodarstvu izrabljajo v glavnem v nižje produktivne agrarne namene. V takšnem gospodarstvu je njih cena nizka. Toda v bližnji okolici mesta so iste površine uporabljive za veliko bolj akumulativne gradbene, industrijske in terciarne namene, ki ponujajo zanjo višjo ceno. Nič čudnega torej, če opazamo težnjo, da ta zemljišča prehajajo iz manjšinsko specifičnih v večinsko specifična tržišča.

Čeprav je verjetno s stališča večinskega sistema takšno prehajanje faktorjev ugodna rešitev, ker takó sistem razpolaga s cenenimi proizvodnimi faktorji, je pa s stališča manjšinskega sistema stvar prav obrnjena, predvsem če gledamo z vidika prihodnjega razvoja. Jasno je namreč, da je razcvet katerega koli gospodarskega sistema odvisen v perspektivi edinole od možnosti razpolaganja z dovolj cenenimi proizvodnimi faktorji; v klasični koncepciji torej s kadri, kapitalom in zemljo. Kjer takšnih obetov ni, ni velikih možnosti razvoja, kjer pa obstajajo, so razvojni načrti zmeraj mogoči.

Zato je z manjšinskega stališča zlo, če te faktorje črpa večinski sistem, ne da bi manjšinski sistem dobil zanje karkoli v zameno. In to kljub temu, da jih manjšinski sistem začasno ne zna ali pa ne more dovolj učinkovito uporabljati. Že sam njih obstoj je namreč poročstvo in možnost za jutrišnji razvoj, medtem ko njih dokončna uporaba takšen razvoj onemogoča. To je tedaj isto, kakor če bi manjšino dokončno izpraznili za njen ekonomski potencial in jo prizadeli predvsem glede na prihodnost. Znano pa je, da je pomanjkanje perspektivnosti osnovni element gospodarske nesposobnosti, predvsem v kapitalističnem tipu gospodarstva.

Manjšine bi morale zato biti zelo pazljive za tiste primere, ko njih specifični proizvodni faktorji, bodisi da je to zemlja, ljudje ali pa kapital, prehajajo iz enega tržišča na drugo, ne da bi prejele kaj v zameno.

Treba je sicer upoštevati, da v odprtem gospodarskem prostoru, kakršen je med manjšino in večino v isti državi, takšnih zamenjav med tržišči ne moremo kratko malo odpraviti. A že dejstvo, da se manjšinske skupnosti intuitivno na vse kriplje branijo pred takšnimi posegi, je znamenje, da so te nevarnosti vse prej kot usmiljene. (Nekatere manjšine se skušajo ubraniti izgube proizvodnih faktorjev z zelo močnimi moralnimi in kulturnimi pritiski. Prodajati zemljo tujcu, četudi po visoki ceni, postane tedaj prekršek proti moralnemu kodeksu manjšine. Isto je lahko, če se član manjšine zaposli pri tujcu ipd.)

Zdi se mi, da bi morale biti manjšinske skupnosti pozorne do izgube svojih proizvodnih faktorjev in bi morale zanje tam, kjer je ta neizogibna, zahtevati določeno odškodnino po politični poti. Če gledamo na stvari s stališča manjšinskega gospodarstva kot celote, potem bi lahko manjšine zahtevale v zameno za izgubljene faktorje dodelitev določenih javnih institucij v manjšinskem jeziku. Takó bi uravnesile izgubo faktorjev s pridobitvijo instrumentov, ki jim bi omogočili povečanje povpraševanja po manjšinsko specifičnih dobrinah in storitvah. Razvojno perspektivo in potencial bi zamenjale za takojšnjo pobudo na manjšinsko specifičnem gospodarskem področju in večjo izkoriščenost obstoječih zmogljivosti. Pravico do takšne odškodnine bi morala razumeti in priznati tudi večinska skupnost. Iz vsega povedanega je namreč jasno, da je sleherna gospodarska slabitev manjšinskega sistema že tudi prvi korak v asimilacijo, saj dokončna in popolna asimilacija nastane prav takrat, ko izgine zadnja sled o manjšinsko specifičnem gospodarskem delovanju, v širokem in splošnem pomenu, kakor je bilo tu prikazano.

Opisani model manjšinske ekonomike¹⁶ je veljaven in v praksi koristen, kolikor držijo premise, na katerih je zgrajen. Dvomi se lahko pojavijo v zvezi s tržnim sistemom, kot osnovo za opisovanje manjšinske ekonomike ter v zvezi z dihotomijo tržišča na večinsko specifični in manjšinsko specifični del.

Glede tržnega modela na splošno vemo, da ga nekateri sodobni ekonomisti zavračajo kot splošno veljavno gospodarsko kategorijo — a to ne le v socialističnih državah. Galbraith¹⁷, recimo, sodi, da se v sodobnih produkcijskih razmerjih pojavljata dva sektorja: plansko in tržno gospodarstvo. Prvo je sestavljeno iz velikih podjetij, katerih moč na gospodarskem, a tudi na političnem področju je tolikšna, da popolnoma obvladujejo tržišče, in sicer, kar je pri Galbraithovi zamisli bistveno, ne le ponudbo in cene — kar se zgodi že pri neoklasičnem monopolu — temveč celo povpraševanje. Če je to res, potem je jasno, da le težka govorimo več o tržišču v klasičnem pomenu besede in o tržnem gospodarstvu. Ta podjetja zadobijo tudi močno ingerenco v državne organe, s katerimi stopijo v nekakšno simbiozo. V nekaterih državah, recimo v Italiji, so mnoga takšna velika podjetja javna last.

Ob tem planskem podjetništvu, ki je zmeraj velikega obsega in prav zaradi tega lahko prerašča tržne zakonitosti, pa obstaja v vsaki državi še naprej tudi tržno gospodarstvo; to je sestavljeno iz manjših podjetij, ki delujejo predvsem na terciarnem področju, v obrti in kmetijstvu. Tu posamezno podjetje nima kontrole nad cenami, skupno ponudbo in povpraševanjem, zaradi tega še naprej obstajajo tržne zakonitosti in v nekonjunktur- nikh razmerah podjetnik znižuje svojo urno mezdo z večjim samoizkoriščanjem. V velikih podjetjih planskega sektorja to ni mogoče zaradi delovanja sindikatov.

Nerazviti ali manj razviti gospodarski sistemi so prav zato manj razviti, ker se v njih nadpovprečno koncentrirajo manjša podjetja terciarnih dejavnosti in agrarnega sektorja, to se pravi, da znotraj njih veljajo razmere klasičnega tržnega gospodarstva, medtem ko v razvitih sistemih prevladujejo velika podjetja planskega sektorja. Tudi manjšinski gospodarski sistemi so manj razviti iz podobnega razloga; že Samuelson¹⁴ piše, da se v njih raje koncentrirajo razne obrtne delavnice, brivnice, točilnice, zdravniške ambulante, odvetniške pisarne in poljedelski obrati, medtem ko je pri večinskem gospodarstvu navzoč tudi veliki planski sektor s svojimi podjetji velikih razsežnosti, pri katerih ima javni kapital dominantno vlogo.

Ali je za manjšino kot skupnost dovolj, da gospodarstvo osnuje na takšne manjše, tradicionalne obrate, ki nimajo — to je treba jasno povedati — kakšne posebne gospodarske prihodnosti, saj jih ni moč še bolj okrepiti in racionalizirati, ker so majhni in razpršeno delujejo?

Ali pa je bolj pomembno, da se manjšina začena potegovati za kontrolo večjih javnih obratov planskega sektorja? Ne vem, če so tu splošni odgovori sploh možni. Zdi se mi, da za manjšino kot skupnost nima posebnega pomena, če recimo kak njen pripadnik osnuje in razvije veliko podjetje planskega sektorja, ki prodaja izdelke na mednarodnem tržišču in proizvodne faktorje črpa manjšinsko nespecifično, če naj se tako izrazim. Takšna podjetja bi imela svoj pomen le, če bi v njih uveljavili izrecno zaposlitveno politiko v korist manjšine ali če bi njih kapital manjšinsko specifično delili, recimo v obliki delnic ali kako drugače. Prva od obeh možnosti se zdi teže izvedljiva, saj manjšina po navadi nima takšnega poklicnega profila, da bi lahko v celoti zadovoljeval zapletene potrebe velikih sodobnih podjetij, druga je sicer možna, a manj verjetna, saj razporeditev kapitala ni le tehnična zadeva, temveč tudi vprašanje družbene raz-

poreditve, moči, manjšina pa je, kot smo povedali že na začetku, socialni subjekt, ki razpolaga z majhno količino socialne moči.

Za manjšinsko življenje kot skupnost je pomembno le tisto gospodarsko delovanje, ki pospešuje povpraševanje po manjšinsko specifičnih faktorjih, to se pravi, ki povečuje in utrjuje uporabo manjšinskega jezika, ki širi njegovo vplivno območje in v tem območju zaposluje in aktivira manjšinske pripadnike. Manjšina pa lahko sodeluje v podjetjih planskega sektorja tam in tedaj, če so takšna podjetja manjšinsko specifična, to se pravi, če delujejo na področju, ki predstavlja funkcionalno interesno področje manjšine. Če, recimo, na manjšinskem področju ustanove naraven rezervat, je prav, da to podjetje vodijo in upravljajo manjšinski predstavniki in pri tem uporabljajo manjšinski jezik. Če je manjšina tip obmejne manjšine, je prav, da deluje in vodi javna podjetja, ki se ukvarjajo z obmejnimi funkcijami, pri tem pa uporablja enakopravno manjšinski jezik; to je še posebej pomembno, kadar manjšina uporablja jezik večinskega naroda onkraj meje. Če je njeno področje turistično zanimivo, je prav, da vodi svoje turistično delovanje ipd. Manjšinska specifika je za manjšino tudi njen poseben talent. Zato je družbeno in gospodarsko koristno, da se manjšina prav tu uveljavlja in vsestransko uporablja svojo značilnost, recimo svoj jezik.

LITERATURA

14. SAMUELSON P., ECONOMICS, IX ED., 1973, Mc GRAW-HILL
15. MAMOLO H., SEDMAK D. NEKATERE ZNAČILNOSTI SLOVENSКИH TRŽAŠKIH MATURENTOV, MOST, 37/38, 73, str. 22—37
16. HOČEVAR T., EQUILIBRIA IN LINGUISTIC MINORITY MARKETS, KYKLOS, 28 1975, FASC. 2, 337—357
17. GALBRAITH J. K., ECONOMICS & THE PUBLIC PURPOSE, ED.: HUNGHTON MIFFLIN COMPANY BOSTON, 1973

(Konec prihodnjič)

ni del družbe in betonske brezdušnosti, kam drugam tudi iti ne morejo. Vendar pa znotraj tega s svojo vizijo, hotenjem in akcijo v okvirih svoje realitete, iz katere tudi edino je mogoče izhajati, skušajo ustvariti nekaj bistveno drugačnega — prostor za svojo dejansko in naravno človečno avtentičnost. Stvarnost je s stališča otrok prikazana zaostreno, pod vprašaj so postavljene objektivne vrednote, ki jih tudi sami živijo, sporen postane ves dejanski, sodobni način življenja. (Seveda ta ostrina v filmu ni tako ostra kot v tem zapisu, ki je razmejitve vendarle prisiljen gledati shematizirano zaradi načina pristopa.) Spomnimo se NEVIDNEGA BATALJONA, ki je stvarnost, ravno obratno, idiliziral. Preprosto povedano: otroci so v svojem boju za človečnost v konfliktu s svetom in tudi s sabo, takšnimi, kakršni so zdaj. Tako se nam konflikt med človečnostjo in nekim konkretnim svetom v filmu za otroke pokaže kot radikalnejši v primeri s filmi, ki skušajo to, kar je tu le prisposoda, prikazati realistično. S tem pa je film stopil v prostor dejanske ustvarjalne svobode, ne, ker bi pri tem obšel dialektiko sveta in človeka kot realitete, ampak prav zato, ker je ni obšel.

Z zadnjo sekvenco v SREČI NA VRVICI, s to tretjo iluzijo, je prostor iluzije tudi prvič smiselno uporabljen v vsebinsko-dramaturškem smislu. Otroci, z njimi pa tudi poanta, pobegnejo tja, kamor Ferjanču ni uspelo. Vendar: ko do iluzije ohranja distanco s tem, da jo postavi zunaj realnega dogajanja, ni opredeljena samo edina možna rešitev otroške vizije in otroških želja, ampak film s tem pokaže tudi sebi primeren, umetniški teren razreševanja konfliktov in poante, ki je umetniški morda prav zato, ker po logiki dramaturške zgradbe in mesta te iluzije v strukturi dela pove, da dejansko ne razrešuje ničesar, prihaja in ostaja pa s tem v sferi umetniškega.

Družbenogospodarski vidiki narodnostnih manjšin

(Nadaljevanje in konec)

Aleš
Lokar

4. Razvoj Slovencev v Italiji in tako imenovana »slovenska nevarnost«

Migracija Slovencev v srednjo Evropo je dokaj staro zgodovinsko dejstvo, ki ga zgodovinarji postavljajo nekako na začetek srednjega veka. V prvem naselitvenem valu so se Slovenci naselili na precej obširnejšem ozemlju od tistega, ki jim pripada danes. Proti zahodu in severu so segali do področja ob izviru Drave na Toblaškem polju, na današnjem Južnem Tirolskem ter do osrednje alpske razvodnice na visokih in nizkih Turah. Na današnjem avstrijskem Koroškem so ustanovili kneževino Karantanijo, ki pa ni doživela posebno dolge zgodovine. Germanizatorični val v prvem srednjem veku, ki je bil vojaške in gospodarske ter kulturne narave in je prihajal najprej z Bavarske, nato pa iz cerkveno posvetnih središč frankovske države, Innsbrucka in Salzburga, je kmalu omajal slovenske pozicije v osrednjih Alpah in začel potiskati njih narodnostno mejo proti jugovzhodu.

Takó so Slovenci že zelo zgodaj okusili pritisk asimilacije dominantnega naroda. Vendar o teh starodavnih družbenih in političnih procesih v slovenski zavesti ni ostalo mnogo znakov. Tudi v bistvu ni znano, zakaj so se dogajali v takšni meri in obsegu. Njih sled je danes vidna predvsem v ponemčeni nomenklaturi krajev, voda in gorá na tem dokaj obširnem področju. Treba pa je reči, da so v srednjem veku podobno usodo kot Slovenci doživele še druge alpske narodnosti, recimo Ladinci, saj so prav takó izgubili precejšnje kose svojega izvirnega narodnostnega ozemlja zaradi germanizatoričnega pritiska; o tem prav tako pričajo ponemčena krajevna imena.

Južno od Drave ter na zahodni meji pa so se Slovenci ohranili bolje, tu se narodnostna meja bistveno ni spremenila, saj so se do današnjih dni ohranile celo starodavne skupnosti, kot so Rezijani; ti govore zelo star slovenski dialekt, ki je v stoletjih ostal izoliran od razvoja osrednje slovensčine. Ves srednji vek in del novega, prav do praga sodobnosti so Slovenci živeli v sklopu državnih tvorb, kjer so bili Nemci dominanten narod, najprej kot fevdalci, pozneje pa tudi kot meščanstvo. Le v Istri in na Primorskem so Slovenci prišli v stik z romanskim prebivalstvom, ki je živelo v obmorskih ter drugih središčih vzdolž zahodne naseljitvene meje.

Po ureditvi družbenega reda v fevdalnih državah je asimilacija v množičnem pogledu prenehala, ker se je med narodnosti zarezala socialna meja, po modelu, ki smo ga opisali v drugem poglavju: družbena mobilnost se je ustavila, s tem pa tudi vse njene posledice. Lahko domnevamo, da bi bila v tistem času lahko imela neko mobilizatorično vlogo mesta, a prav teh je bilo na slovenskem ozemlju malo in še ta so bila dokaj nepomembna. Kako je bilo v srednjem veku z mesti na Slovenskem, si lahko mislimo, če upoštevamo, da ni dosegla Ljubljana, današnja slovenska prestolnica, ob koncu devetnajstega stoletja niti petdeset tisoč prebivalcev. Veliko bolj od mest so tedaj šteli gradovi, ki so z vzpetin dominirali med pokrajino takó v družbenem kot tudi v fizičnem pogledu. Tudi latinska mesta v Istri in na Primorskem niso imela posebnega družbenega učinka na slovensko podeželje. Istrska mesta so bila v srednjem veku le obrobna naselja Beneške republike, ki so močno gravitirala na Benetke in malo na svoje zaledje. V Istri sta romanski in slovanski svet obstajala drug poleg drugega, razmejevala sta ju mestna obzidja in socialna meja, stiki niso bili takšne narave, da bi bili v deželo dovedli izrazite družbene spremembe, čeprav so bili zunanje živahnosti (vojne, pohodi, boji za prevlado med fevdalci); vse to dogajanje namreč ni vzvalovalo mirne stične gladine socialne resničnosti, a z njo tudi etnične. Mestni in fevdalni, benečanski in nemški svet je ustvarjal svojo zgodovino, kulturo, kroniko, podeželski slovenski svet pa je bil uradno »brez zgodovine«, kakor so ga označili pozneje, v obdobju nacionalizma. Vendar pa ni bil brez življenja, čeprav je preživel vsa ta stoletja »brez zgodovine«, kot so pozneje izrekli negativno sodbo o vrednosti tega njegovega neizživelega življenja, te njegove ahistorične in atipične zgodovine, ki so ji primanjkovala tista slavna dejanja in dejavnosti, kakršno je tisti drugi svet imel za zgodovinski standard ali predstavo. Njegovi predstavniki niso bili pismeni, da bi bili svojo tradicijo, navade, ljudsko kulturo, spomine pa tudi spore in boje zabeležili. Vse je ostajalo le v ustnem izročilu. To je bil svet v potenci, v možnosti, ne pa v živi dejanskosti zavesti, časa.

Ta slika je sicer nekoliko shematična in zgodovinar s čutom za podrobnosti bi jo verjetno lahko kritiziral. Vendar mislim, da je splošno gledano precej verodostojna, predvsem če se znamo zadovoljivo odtrgati od današnje resničnosti, bojev, hotenja, zmag in porazov in se potopiti v takratno resničnost, ki je bila silno drugačna od današnje. Ko sodimo bolj oddaljeno zgodovino, delamo največjo napako, ker prenašamo v preteklost današnje mišljenje, situacije in hotenja. To je izvirni greh vseh nacionalistov, ki iščejo v preteklosti potrditev za sedanost (to se pravi; da je bilo to, kar si danes želijo, ne pa to, kar je v resnici bilo). Sedanost res izvira iz preteklosti, a prav takó je res, da je sedanost sad spremembe nasproti preteklosti, evolucije, ki je bistvo zgodovine.

Socialno imobilno sliko, ki je tipična za predindustrijsko družbo, je začela spreminjati šele industrijska revolucija. V stari Avstriji so prvi socialni sunek izvedle reforme Marije Terezije, ki so osvobodile kmeta tlačanskih vezi. V globino kmečkega imobilnega položaja pa je zaorala predvsem šolska reforma, ki je svoj primat doživela prav v Nemčiji in Avstriji. Slovenske kmečke množice so bile torej med prvimi na svetu, ki so se začele obvezno in množično šolati! Nikoli ne bomo dovolj poudarjali, kakšen pomen je to imelo za poznejši razvoj. Dejal bi, da je to odločilno vplivalo ne le na slovensko družbeno rast, kar je naravno, temveč celó na slovenski narodnostni značaj. Obvezna šola je sprožila vrsto procesov. Kmečkega prebivalstva, ki ni poznalo jezika gospode, so mogli naučiti osnovnega znanja v nemščini, posebno če upoštevamo množičnost tega procesa; zato so morali uporabljati domač jezik, slovenščino. Začel se je boj za standardizacijo slovenskega pismenega jezika, ki se je pogovorno ločeval na več variant, dialektov. Boj za jezik, ki ga je zahtevala pismenost, je sprožil boj za standardizacijo pisave; toda eno kot drugo je postalo moment narodnega osveščanja. Ti premiki so imeli velik socialen odmev. Vodili so jih intelektualci, ki so se v eni sami generaciji pojavili iz vrst kmečkega naroda. Slovenska zgodovina devetnajstega stoletja je vsa prežeta z delom in duhom teh intelektualcev nizkega socialnega rodu, ki so si prizadevali za družbeno in kulturno rast naroda in razreda, ki so mu emocijsko in tudi v resnici še pripadali: Tipičen v tem pogledu je Prešeren, največji slovenski pesnik, kmečki sin, nato odvetnik, ki si je zaželel, da bi našel srečo z meščansko poroko, a tega ni mogel doseči; ali pa Cankar, ki je v romanu Martin Kačur opisal usodo intelektualca, ki ni več kmet in tudi ne še meščan. Rodila se je posebna zvrst kulture, ljudska prosveta, ki ima namen doseči družbeno in kulturno rast množic, ki so družbeno zaostale. Pomen ljudske prosvete pri Slovencih se izkaže, če primerjamo rezultate družbene rasti Slovencev¹⁸ v devetnajstem stoletju z rezultati podobnih procesov v tretjem svetu v sodobnosti, kjer so ti procesi predvsem politične, ne pa družbeno-kulturne narave. Ti narodi dosegajo politično neodvisnost, a njihova pot do sodobne družbene strukture ostaja slej ko prej dolga in odprta. V modernizaciji niso sposobni postaviti se na svoje lastne noge, in se morajo močno opirati na pomoč drugih. To je eden izmed bistvenih problemov sodobnega sveta, na katerega se navezuje vprašanje tako imenovane »dejanske dekolonizacije« in neokolonializma. Slovenci so ta problem že takoj na začetku uspešno rešili.

V hitro se pomikajoči prostor-čas, ki je zajel Slovence ob začetku devetnajstega stoletja, je močno odjeknilo ustanavljanje prvih industrijskih koncentracij. Na nekaterih strateških točkah habsburške države so se začeli gos-

podarski dejavniki osredotočati v vozle velikega, tudi mednarodnega pomena: začela je pritekati delovna sila, kapital, surovine, blago, namenjeno pridelavi po novih, sodobnejših industrijskih metodah. Nastajale so komunikacije infrastrukture, ki so se razpletale po širni deželi, zapletale pa v bližini razvojnih središč. Nastajali so razni servisi, ki jih je nova doba zahtevala, predvsem denarni, zavarovalni, strokovni.

Za slovensko ozemlje je imel takšno vlogo v dokajšnji meri prav Trst, saj mu je Avstrija v svoji razvojni strategiji namenila, da postane okno v svet, prehodna točka za uvoz surovin, ki jih je potreboval razvoj države, in izvoz industrijskih izdelkov, a tudi središč predelovalne industrije, ki se je najbolje locirala prav ob prehodni točki; bil je tudi središče finančnih, zavarovalnih in drugih servisov, ki jih je zahtevala nova funkcija mesta. Zaradi tega je Trst kmalu postal strateška točka ne le avstrijskega, temveč tudi slovenskega razvoja. Postal je tako rekoč »nova kvaliteta« v razvoju naroda, ki je ves srednji vek in dobršen del novega preždel na nižjih socialnih položajih.

Trst se je začel bliskovito razvijati: leta 1800 še ni imel trideset tisoč prebivalcev, trideset let pozneje se je število že skoraj podvojilo, v nadaljnjih štiridesetih letih (1870) se je še enkrat podvojilo in doseglo sto dvajset tisoč; v prvem desetletju po prehodu stoletja pa je doseglo mejo dvesto tisoč prebivalcev in deset let pozneje že četrtilijuna. To strmo krivuljo rasti, ki je tipična za razvoj gospodarskih središč po začetku industrijske revolucije, je prekinila družbenopolitična katastrofa, prva svetovna vojna, ki je povzročila propad avstro-ogrske države.

V tem kratkem obdobju svojega največjega družbeno-gospodarskega vzpona je postal Trst neustavljiv magnet za bližnje in bolj oddaljeno podeželje. Pritegoval je kapital, delovno silo in blago od blizu in daleč. Kapital je prišel, recimo, iz propadajočih Benetk, Nemčije, Anglije pa tudi, seveda, iz same notranjosti Avstrije in Madžarske, delovna sila pa iz severne Italije, Furlanije, Češke, nemške Avstrije, Dalmacije, Istre in Slovenije. Posebno iz okoliških slovenskih področij se je začel prvi naselitveni val v smeri proti Trstu, tako da je postal v drugi polovici devetnajstega stoletja največje slovensko mesto. Računajo, da je imel pred prvo svetovno vojno skoraj sto tisoč slovenskih prebivalcev, to se pravi več od Ljubljane, sicer slovenske prestolnice v zaledju.

Za narodnostno in družbeno problematiko, ki jo tu obravnavamo, je značilno in pomembno, da so bili ti prebivalci dejansko Slovenci, osveščeni glede svojega rodu, to se pravi, da se ob geografski in družbeni mobilnosti niso več asimilirali. To je bilo tisto dejstvo, ki je psihološko zanetilo poznejši spor za Trst in celotno ozemlje okoli njega. Videli smo, da se prve generacije Slovencev, ki so prihajale v razvijajoči se Trst, posamezno ali v manjšem številu, svoj krajevni in družbeni prehod občutile tudi kot etnično asimilacijo. Pozneje pa je bilo prehajanje množično in asimilacijski zalogaj je postal za mesto in družbeno okolje preveč obilen, etnična prebava ni več uspela, Slovenci so ostajali Slovenci. Kulturniško gibanje je ustvarilo možnost slovenskega socialnega vzpona.¹⁹ Slovenci so začeli formirati svojo vrhno družbeno plast. V začetku je bila ta še nebogljen, ni se mogla primerjati s tujo, primanjkovalo ji je sredstev in izkušenj, a oblikovala se je vendarle in s tem so Slovenci prvič v zgodovini izpopolnili svojo družbeno strukturo od vrha do tal: iz ljudstva so začeli postajati narod v sodobnem pomenu

besede. Rezultat tega je bil, da sta sedaj začeli prvič v zgodovini v mestu obstajati druga poleg druge dve etnični skupnosti, dva družbenega osebka (če izvzamemo Nemce, ki so ob propadu države iz te konkurence izpadli), ki sta se začela potegovati za prevlado: Italijani, tradicionalna dominantna grupa, so se začeli boriti za obrambo zgodovinskih položajev, Slovenci pa so si začeli utirati prostor pod soncem.

Tržaško okolje, ki je bilo nastrojeno predvsem gospodarsko in denarno, je Slovence privedlo do tega, da so se krepko oprijeli prav gospodarskih dejavnosti. To je bil neverjetno hiter in uspešen proces, karkšnega si ni nihče nadejal od »nemega plemena kmetov«⁸ (kakor so ga opisali takratni zgodovinarji), ki so na to akcijo odgovorili s prezirom, skušajoč psihološko paralizirati nenadejanega konkurenta, ki si je uspešno utiral pot navzgor. Rodile so se razne neznanstvene teorije, ki so pozneje bile za hrano divjemu izbruhu fašizma, kakor tiste, da je takšen narod brez zgodovine nesposoben vsakršnega razvoja, ipd.*

Kakor da bi hotel »ta narod kmetov« demantirati takšne in podobne zainteresirane teorije, je začel izredno racionalno in, skoraj bi dejal, izkušeno razvijati svoje gospodarstvo, in to na področjih, ki so bila tradicionalno torišče elitnih slojev. Od vseh treh klasičnih proizvodnih faktorjev je imel na razpolago še izobilje zemlje in njenih bogastev (vsa zemlja od predmestij Trsta navzven je bila njegova!), prav tako tudi delovno silo (ta je trumoma pritekala iz zaledja in se v razvijajočem se šolskem sistemu kvalificirala), ni pa imel kapitala, saj je bil povečini v tujih rokah; prav kapital je postajal sredstvo in simbol izkoriščanja! Zato so začeli Slovenci z odločilnimi ukrepi mrzlično razvijati bančništvo in finance. Na podeželju so kot gobe po dežju zrastle mreže malih hranilnic in posojilnic, ki so imele vlogo, da izvedejo prvo koncentracijo razpršenih prihrankov malih ljudi. Takoj zatem so začeli v središčih, posebej še v Trstu in Gorici, nastajati večji denarni zavodi, ki so imeli nalogo, da koncentrirana sredstva usmerjajo v večje dobičkonosne projekte in podjetja. V tretji stopnji — a to je bilo že na pragu vojne — so začela rasti tudi prva večja gradbena in industrijska podjetja. Po raznih virih⁸ cenimo, da je bilo leta 1913 že trideset do štirideset odstotkov tržaškega kapitala v slovenskih rokah, kar so seveda opazili zaskrbljeni italijanski pisci. Virginio Gayda²⁰ je leta 1914 objavil v Italiji knjigo, kjer je opisoval nevarnosti, ki po njegovem mnenju groze italijanskim položajem v mestu. Med drugim je napisal: »Slovenske banke so se spustile v pravo zasedanje ozemlja . . . podatki njihovih bilanc so prava bojna poročila.« V bojazni za zgodovinske položaje nihče ni spoznal, da je prav ta gospodarski napor, ki je zdrav rostel od spodaj navzgor, veliko pripomogel k gospodarskemu razcvetu mesta, k boomu, ki ga je Trst doživljal zadnja leta pred koncem.*

* Odgovor na to teorijo je preprost: vsi narodi, preden se začnejo zgodovinsko razvijati, so »brez zgodovine«! Častna izjema pri teh piscih je bil italijanski zgodovinar socialist Vivante, ki je sam, izhajajoč iz tako rekoč izpostavljene skupnosti (po rodu je bil južnjak), bolje razumel psihologijo in težnje dominiranih slojev in skupnosti.

* Nič ni bolj ekonomsko zdravega in učinkovitega od mladega, revnega fanta, ki si je pridobil ustrezno kvalifikacijo in hoče uspeti. Ameriški »gospodarski čudež« je, kot vemo iz literature, osnovan na takih fantih. Prav taki so bili Slovenci v Trstu ob prehodu stoletja. To nas spominja na Sabo: Trst je kot fant s prevelikima rokama . . .

Tržaško in primorsko italijanstvo je tedaj svoje prizadevanje osredotočilo v ohranitev svojih položajev, v ohranitvi primata, ki ga je podedovalo iz zgodovine. Obrambo je preneslo na področje, kjer mu je daljša zgodovinska izkušnja dajala prednost, to se pravi, da so zadevo vrgli v politiko, in sicer mednarodno. Slovenci, ki niso nikoli imeli svoje države, so tu bili še precej neizkušeni, kar jasno kažejo dogodki, ko je v mestu vladala politična praznina in je bilo treba vzpostaviti nove javne strukture. Vendar je treba reči, da je demokratizacija znotraj Avstrije omogočala Slovencem, da so v letih neposredno pred vojno tudi že krepko posegli na področja lokalne politike, kakor je razvidno, recimo, iz spominov Henrika Tume.²¹ Niso pa imeli Slovenci višjih državnih izkušenj, ki bi jim bile v tistem trenutku lahko edine omogočile preobrat sebi v korist. Prav do konca Avstrije si niso bili na jasnem o nadaljnjem razpletu dogodkov.

Kot je splošno znano, je prva svetovna vojna, ki jo je Italija bojevala proti Avstriji tudi za Trst, presekala opisani razvoj. Na dediščini stare Avstrije so nastale nove države: slovensko zaledje je pripadlo novo nastali državi Jugoslaviji, primorski Slovenci in Hrvati, to se pravi slovensko prebivalstvo širšega tržaškega zaledja, pa so prišli pod Italijo.

Tedaj so Slovenci in Hrvati postali manjšina tudi iz količinskega vidika v sklopu države veliko številnejšega sosednega naroda. V Italiji se je povzpел na vlado fašizem in za prebivalstvo, ki se je znašlo v manjšini, so se začeli hudi časi. Ob vzhodni meji Italije je fašizem v celoti absorbiral ideologijo tistih italijanskih iredentistov, ki so bili do Slovencev in Hrvatov sovražno nastrojeni ter so se hoteli nekako maščevati za grožnjo, ki so jo v njihovih očeh pomenili Slovenci. Za vse večne čase so hoteli zabrisati možnost, da bi se ponovilo kaj takega, kot se je zadnja desetletja Avstrije, ko so se nenadoma Slovenci in Hrvati nehali asimilirati večinskemu narodu in s tem krepko zatresli ustaljeni status quo. Začela se je močna reakcija na prejšnja napredna gibanja. Sprožili so gibanje v obratni smeri, da bi dokončno afirmirali položaj dominantnega razreda in etnije, ki ga je bila ogrozila mobilnost slovenskih mas. Zagotoviti so si hoteli, da bi se priseljenim Slovencem in Hrvatom ne bilo več treba »mučiti«²² z asimilacijo v središču, zato so skušali izvesti prisiljeno asimilacijo podeželja. S terorjem so poskušali asimilirati samo socialno bazo v zaledju mesta, izvir vseh njihovih težav. Udarci so padli po slovenskem kulturnem in šolskem sistemu, brezobzirno je bila uničena slovenska gospodarska mreža, v plamenih je vzplapolal Narodni dom. V imenu dvatisočletne civilizacije, na katero so se stalno sklicevali, so se fašisti začeli vesti do ljudstva kot najhujši barbari, saj so ga razglašali za barbarsko. Zloglasne škvadre so krožile po podeželju, ustrahovale posameznike in skupine, jih napajale z ricinusovim oljem, pretepale, ubijale in mučile, uničevale vse, kar se jim je upiralo! Na mah je postala šola povsod italijanska, na podlagi smešne volje, da bi bilo črno be'lo in belo črno. Sicilijanski učitelji so se nemočno trudili za malčki v zaselkih na obronkih vipavskih gričev, ki niso razumeli niti besedice njihovega jezika, štacune in lokale so prebesili z napisi o primatu italijanščine nad slovenščino, vse to med prebivalstvom, ki je ob prihodu Italije od tujih jezikov komajda poznalo kako nemško besedo (iz vojnih časov). Na primorske Slovence, ki so bili do leta štirinajst najbolj optimističen del slovenskega naroda, skoraj bi dejal, njegova narodnostna avantgarda, je legla

strahovita mora, ki jih je skušala fizično, družbeno in psihično streti. Najhujše razmere so preživljali prav intelektualci, tista novo nastala inteligenca, ki je bila dejansko elita kmečkega naroda na poti v sodobnost. Kruta tuja sila jo je razpršila po svetu, saj je hotela, da neuko ljudstvo ostane brez vodstva. Večina teh ljudi je morala emigrirati v Jugoslavijo, nižje uradništvo pa so razpostavili po Apeninskem polotoku.

Ko danes gledamo nazaj na to obdobje, vidimo, da je ta preizkušnja nekako morala priti, ker Slovenci pred njo še niso bili dovolj politično zreli. Pomanjkanje lastne javne uprave in države v vseh stoletjih obstoja, jih je odrezalo od politične in javno-upravne izkušnje, to pa jim je jemalo bistveno komponento za razumevanje in spreminjanje sveta in razmer v njem. To pomanjkanje je bilo dejansko krivo, da se ob koncu Avstrije niso bolje znašli, da so zapadli raznim slepilom o odnosih v svetu, da niso razumeli pomena odnosov moči pri reševanju vprašanj družbene narave. Tudi niso jasno razumeli (razen nekaterih izjem) bistva svojega družbenega in gospodarskega vzpona pod Avstrijo, ki je moral nujno privesti do političnih konsekvenc in do preobrata v razmerju moči. Pot iz dominantnega položaja vodi navzgor samo v dominanten položaj. Razmerja moči se lahko na najvišjem nivoju uskladijo, lahko pride do sodelovanja med družbenimi in etničnimi komponentami, a oblast v eni ali drugi obliki je namen družbenih vzponov. Treba je tudi računati z možnostjo, da se političen boj lahko sprevrže v fizičnega!

Šele v tridesetih letih, ko so bili primorski Slovenci popolnoma potisnjeni ob zid, so sprevideli nujnost oboroženega odpora. To se je zgodilo prvič v njihovi dolgi, nemi zgodovini!

Začeli so razvijati odporniško gibanje proti fašizmu, prvo v Evropi, veliko pred začetkom druge svetovne vojne. Organizirali so odporniško mrežo, ki se je namenila, da se z vsemi sredstvi upre fašizmu. Padle so prve žrtve, fašisti so uprizorili procese in osnovali taborišča, ker so hoteli po vsi sili ustrahovati ljudstvo in zlomiti njegovo voljo do odpora. Toda ko je stvar stekla, ko je počil prvi strel, ko je bila psihološka meja prebita, ni vse skupaj nič več pomagalo!

Poleg tega je Italija naredila usodno napako, ker je stopila v vojno ob strani nacistične Nemčije ter zasedla Slovenijo, čeprav ni bila sposobna voditi vojne. Takrat so se pojavile ugodne razmere, da se je upor razširil, kajti novo nastali položaj je omogočil, da se je uporniška volja primorskih Slovencev naslonila na organizacijo v matični domovini.

Nadaljevanje te zgodbe je znano in ni potrebno, da jo bi tu še enkrat ponavljal: 30. aprila 1945. je v boju skaljena slovenska in jugoslovanska vojska osvobodila Trst ob podpori slovenskega, hrvaškega in tudi italijanskega naprednega prebivalstva. V svojem boju za narodno osvoboditev so Slovenci ob uri najhujše preizkušnje dobili zaveznika v naprednih družbenih silah.

Z osvoboditvijo Trsta pa se zgodovina tržaških Slovencev ni končala, temveč se je šele pojavila v tisti obliki, ki jo poznamo danes. Vprašanje Trsta ni bilo rešeno, temveč se je zanj šele začel diplomatski boj velikih sil. Problem Trsta je bil rešen šele leta 1954 z londonskim sporazumom, katerega zadnje posledice so bile končane v tistih dneh: mesto z ozkim pasom teritorija okoli njega je pripadlo Italiji, širše tržaško zaledje pa Jugoslaviji.

Tudi reševanje obmejnega spora po drugi svetovni vojni ni moglo etnično povsem zadovoljivo razmejiti Italijanov od Slovencev. V Jugoslaviji je ostala italijanska manjšina, v Italiji pa slovenska.

— — —

Po tem krajšem zgodovinskem orisu, ki nam prikazuje genezo sedanje slovenske manjšine v Italiji, ne bo odveč, če na kratko podamo v strnjeni obliki njen današnji zemljepisni, družbeni in gospodarski položaj.

Prikaz zgodovine smo osredotočili na Trst, ker je bil to tisti voz, v katerega so se zgodovinski tokovi najbolj in najsrditeje zapletali, vendar pa ne smemo pozabiti, da živijo Slovenci v današnji Italiji v nepretrganem pasu od najbolj južne točke pri Miljah, do najbolj severne pri Trbižu. Seveda so v toku zgodovine oddaljenejši deli manj čutili odmev dogodkov okrog Trsta, čeprav ni verjetno njih vpliv na tem področju nikjer povsem prenehal; v enem ali drugem zgodovinskem obdobju so se v eni ali drugi obliki odmevi najbolj intenzivnega dogajanja razlegali tudi v najbolj oddaljenih predelih tega ozemlja, saj so jih čestokrat prinašale osebnosti, ki so živele v večjih mestih.

Iz družbenogospodarskega vidika so si posamezna področja, kjer danes žive Slovenci v Italiji, med seboj dokaj različna. Skoraj čista agrarno-živi-norejska struktura se je ohranila v dolini Reziji v Videmski pokrajini, kjer so se Slovenci ohranili precej nespremenjeni od najstarejše naselitvene dobe sem. Rezijansko ljudstvo je značilno po folklornih znamenitostih, čeprav Rezijani ne uživajo nikakršnih manjšinskih pravic ter nimajo v svojem jeziku ustanov ne šolskih ne drugih. Družbeno gospodarsko stanje te skupine, kakor tudi njeni odnosi z dominantno skupnostjo, so podobni tistim, ki so obstajali do Slovencev še daleč pred dobo industrijske revolucije in prebujenja narodnosti.

Nekoliko naprednejša socio-ekonomska struktura se je ohranila v tako imenovani Beneški Sloveniji, ki leži v povirjih Tera in Nadiže. Tudi to področje je skoraj povsem agrarno in po industrijskih pojmovanjih pasivno, kar povzroča precejšnjo začasno emigracijo prebivalstva, posebno v državah zahodne Evrope. Sama na sebi je emigracija socialno zlo, prinaša pa s sabo tudi možnost določenega napredka, tako gmotnega kot tudi kulturnega v stikih z zunanjim svetom. Ni naključno, da so v zadnjih časih v Beneški Sloveniji prav emigranti tisti dejavnik, ki je pripomogel k določenemu prerodu beneške družbene, gospodarske in narodnostne zavednosti. Upoštevati pa je treba tudi to, da beneško ljudstvo ni brez zgodovinskih tradicij: pod beneško republiko je v srednjem veku uživalo nekakšno avtonomijo, kar mu je omogočalo v lokalnem merilu dokaj ugoden položaj. Pozneje, po vključitvi v Italijo, pa je začelo to področje bolj ali manj družbenogospodarsko pešati in sorazmerno zaostajati.

Vse to daje prebivalcem tega področja poseben pečat: današnji položaj beneških Slovencev je podoben tistemu, ki so ga doživljali ostali Slovenci ob začetku narodnostnega prebujanja in vzpona. Danes beneški Slovenci že zahtevajo kulturne in šolske ustanove, ter to, naj oblasti ustrezno ukrepajo, da bi omogočili ponovno gospodarsko rast tega doslej zanemarjenega obrobnega ozemlja in njegovih prebivalcev.

Še naprednejšo strukturo izkazujejo kanalski Slovenci, ki naseljujejo dolini Bele, Ziljice in njihovih pritokov od Pontebbe do Bele peči. Tu je navzoča agrarna struktura, ki se opira predvsem na gozdno gospodarstvo in planšarstvo, manj pa na kmetijstvo; precej je razvita tudi uslužnostna dejavnost, predvsem turizem in obmejna trgovina. Ta razvoj sloni na tem, da je Kanalska dolina hkrati pomembno tranzitno križišče ter področje obmejne izmenjave. Zaradi svojih naravnih lepot pa je tudi turistično vabljiva pokrajina. Tudi Kanalski Slovenci nimajo nikakršnih ustanov v svojem jeziku. Za to prebivalstvo bi bilo nujno, da oblasti poskrbe vsaj osnovno šolo v domačem jeziku. Uporaba slovenščine je tu celo funkcionalna glede na obmejno trgovinsko namembnost teh področij, ki s svojo dejavnostjo na terciarnem področju za Italijo prav gotovo ne pomenijo kakih bremen, temveč so, prav obratno, o tem sem prepričan, močno aktivna.

Najbolj zrelo družbenogospodarsko strukturo med Slovenci v Italiji izkazujejo goriški in tržaški Slovenci,²² dediči, kot smo videli, ne nepomembne polpretekle zgodovine. Buren razvoj, ki je bil značilen za Trst, se je sicer po vključitvi v italijansko državo ustavil, saj je Trst izgubil svojo prvotno pomembnost in funkcionalnost. Z zamrznitvijo Trsta pa je zamrznilo tudi delovanje tržaških Slovencev, ki so se v mestu ohranili kot manjšina, v zaledju mesta pa kot večina v bližnjih podeželskih krajih. Iz silnih polpreteklih bojev so goriški in tržaški Slovenci iztržili kolikor toliko popolno šolsko strukturo ter še nekaj drugih javnih, poljavnih in privatnih ustanov, kot so manjši denarni zavodi, radijska postaja, tisk ipd. Podobno kot pri kanalskih Slovencih se gospodarstvo tržaških in goriških Slovencev v glavnem opira na dejavnosti terciarnega sektorja, predvsem trgovine, čeprav tudi kmetijska dejavnost ni brez pomena. Manj pa je navzoča dejavnost industrijske narave. Značilna je predvsem naslonitev na blagovne in denarne tokove med Italijo in Jugoslavijo, ki zaposlujejo precejšen del predstavnikov manjšine in zavzemajo vse večji obseg z naraščajočim razvojem obeh držav in njihove izmenjave.

Vse to pa še ni dovolj, da bi ustavili asimilacijski proces, ki se danes nevzdržno širi v novih in novih oblikah. Predvsem je zaskrbljujoča težnja po razširitvi prej čisto mestnih dejavnosti na okoliško področje: gradnja naselij, individualna gradnja v rekreativne namene, beg iz mesta, gradnja infrastrukturnih objektov, širjenje industrijskih dejavnosti, zaščita zelenih površin, ipd. Pod najmočnejšim pritiskom je predvsem ožji pas ozemlja okrog Trsta, kjer je dokaj občutiti nove naselitvene tokove. Zaradi prostorske majhnosti tega strateškega ozemlja, zaradi pritiska od najrazličnejših si želja prebivalstva je tu vprašanje namembnosti in razporeditve funkcij izredno zapleteno in delikatno. Nekateri dejavniki bi hoteli to omejeno ozemlje spremeniti v zeleni pas ter ga muzejsko zamrzniti zaradi popolne naravne zaščite, drugi bi ga hoteli zopet spremeniti v prostor ekspanzije za naselitev tistih mestnih prebivalcev, ki jim doseženi gospodarski položaj omogoča, da si omislijo dom v naravi, tretji bi gradili prometno infrastrukturo, četrti industrijo in obrt, peti se ukvarjajo s špekulacijo, šesti z načrti o množičnem turizmu, ipd. Jasno je, da sorazmerno majhno ozemlje vsega tega ne prenese drugače, kakor za ceno degradacije. Potrebne so torej prioritete izbire, načrtovanje.

Pod vsemi temi pritiski pa je že popustila etnična strnjjenost ozemlja, ki je bila prej enotna. Manjšina se skuša ubraniti pred takšnimi posegi,

vendar je njen boj neuspešen, kolikor pač izhaja iz dominiranega družbenega položaja.

Nujno je vsaj dvoje:

1. Da se na tem ozemlju uvede uspešnejše načrtovanje in pri teh odločitvah manjšina sodeluje kot subjekt. Nič ne sme biti napravljenega mimo nje, kar se doslej normalno dogaja, in manjšina mora sodelovati pri vseh tistih ustanovah javne in poljavne narave, ki iz takšnega načrtovanja izhajajo (infrastrukturnih objektov, servisnih dejavnosti, industrijskih in predelovalnih podjetij ipd.). To se mora zgoditi tako, da v njih sodelujejo predstavniki manjšine, ter takó, da te ustanove delujejo dejansko dvojezično.

2. Da se manjšinsko stanje Slovencev v Italiji dokončno uredi s splošnim manjšinskim zakonom, ki naj ima svojo veljavo na vsem z manjšino poseljenem ozemlju in naj ureja status manjšine v okviru italijanske države. Samo tak zakon bo omogočil Slovincem, da vzniknejo iz surovo dominiranega položaja, v kakršnem so danes, in zadobe status spoštovanja vrednega in enakopravnega partnerja, kar bi jim tudi omogočilo, kot smo že povedali, da bi bolje opravljali svojo funkcijo posredništva in mostu, koristno za oba sosedna večinska naroda.

Če se doslej to še ni zgodilo, so po moji presoji krivi tudi določeni psihološki dejavniki, ki blokirajo večino, da v manjšinskem vprašanju povsem racionalno ukrepa in deluje. V mnogih glavah je še navzoča preteklost, ko sta se oba naroda spoprijemala za Trst, in strah, ki iz tega izhaja.

Mnogi dejavniki večinskega naroda danes še vedno zasebno pa tudi javno ponavljajo krilatico o »slovenski nevarnosti«, ki da ogroža mesto. Še do nedavna so bili z razpihovanjem tega strahu zelo aktivni skrajni desničarji, saj so pogosto na vidnem mestu v kakšnem svojem časopisu prikazovali grozljiv obraz te pošasti: slovenske nevarnosti za Trst. Podajali so podatke o številu palač, ki so jih »slavocomunisti« pokupili v središču mesta, denarnih zavodov, ki so jih ustanovili, knjižnih in časopisnih izdaj, ipd. To pa so primerjali z uradnimi podatki o številčnosti manjšine, ki so dokaj pičli, ker se pač manjšina skuša iz zaščitnih razlogov zakrinkati, ne pušča se določati in preštovati.* Ko so povezovali te podatke, so prihajali do ugotovitev, kot da je tu poseben pritisk, ki že zopet ogroža mesto in njegove prebivalce, kot da je tu podtalna zarota proti italijanstvu Trsta. Treba je priznati, da je prav v zadnjih letih ta psihoza v Trstu v stiku z dejanskostjo nekoliko popustila. Po izkušnji pa vem, da je precej navzoča pri tistih Tržičanih, ki so se naselili v Rimu in v drugih italijanskih središčih ter so Trst ohranili v spominu iz burnejšega obdobja svoje zgodovine. Mnogi od teh ljudi so danes na visokih uradniških položajih pri vladi, osrednji upravi, zunanjem ministrstvu in so torej mnogokrat precej pomemben (čeprav ne najvišji) dejavnik, ki odloča tudi v manjšinskih vprašanjih in jih kroji na podlagi že preživelih vzorcev.

Kako in zakaj se je rodila psihoza slovenske nevarnosti? Če ji želimo biti kos, jo moramo čim bolj temeljito preučiti, moramo jo skorajda psihoanalizirati. To se mi zdi pomembna naloga, ki lahko bistveno pripomore, da bi večinski dejavniki pozitivno reševali manjšinsko problematiko.

* Preštevanje v dominiranem okolju se namreč sprevrže v novo orožje v rokah večine, to nam pravi izkušnja. Določanje dominirane skupnosti je za to skupnost smrtno nevarno.

Sodim, da se je ta psihoza porodila iz občutka večvrednosti, ki ga je v preteklosti gojilo italijansko prebivalstvo do Slovanov. Sam občutek večvrednosti je posledica asimilacije, ki so jo doživljali v preteklosti Slovani ob družbenem prehodu na višjo socialno raven. Kakor smo videli, je v družbeni neenakosti psihološki prehod iz dominirane skupine v dominacijo bolj verjeten od obratnega: zato se več ljudi odloča za ta prehod, manj pa za obratnega. To si lahko predočimo tudi drugače: povpraševanje po etnično-družbenih vrednotah dominacije postane večje od povpraševanja po vrednotah dominirane skupine. Znano pa je, da cena za vrednoto, po kateri je večje povpraševanje, naraste. Od tu občutek večvrednosti tistih, ki takšno psihološko blago že imajo, in občutek manjvrednosti tistih, ki ga še nimajo.

Občutek manjvrednosti prinaša v psihologijo posameznika nemir in mrzlično prizadevanje, da bi ta nelagoden občutek z dejanji premagal, tako da bi se v očeh družbe dvignil na višji status. Prav nasprotno pa občutek večvrednosti prinaša v psihologijo posameznika mir, gotovost, samozavest, tudi internost, potegovanje za ohranitev »statusa quo«, kar omogoča še nadaljnji obstoj privilegirane položaja.

Skupina z občutkom večvrednosti torej čuti trdna in ustaljena tla. Hodi s samozavestnim korakom po teh tleh, vidi le sebe in svoje probleme, ne upošteva pa tistih, ki so potisnjeni v nižji položaj. Natančno takšna je v skopih obrisih slika psiholoških razmerij med Italijani in Slovenci v preteklosti. Kljub temu da narodnosti živita z rama ob rami že blizu tisoč let, se je v tem času italijanska kultura, ta nadgradba zavesti, le skrajno obrobno zanimala za Slovence in njihove probleme, a še to podcenjevalno, kakor nam kažejo premnogi primeri iz preteklosti. Vzemimo samo tale podatek: najbolj imenovani italijanski ustvarjalec iz Trsta, Svevo, v svojih delih, kolikor je meni znano, nikjer niti obrobno ne omenja Slovencev, čeprav opisuje prav to mesto, in čeprav so se Slovenci začeli uveljavljati ravno v dobi, ki jo on opisuje v Trstu. Slataper Slovence omenja, a to s prezirrom, skoraj poniževalno, skrajno zakompleksano in neracionalno, kljub temu ali morda prav zaradi tega, ker je deloma slovenskega rodu, to se pravi, da je tudi sam bolj ali manj izpostavljen vrednostni polarizaciji. Saba prav takó Slovencev ne omenja, čeprav je živel skoraj do polovice dvajsetega stoletja, ko se je tržaška drama že skoraj končala.

Večina torej razvija hoteni mir, hotena trdna tla, hotene in močno zaželenne modele o nebivanju drugega, drugačnega, o njegovi zanemarljivosti.

Toda kljub temu hotenju družbeno-etnični procesi ne prenehajo, psihološki zamašek, ki ga večina poriva nad dominirance, povzroča, da psihološki pritisk v notranjosti posode — družbenega okolja, kamor je nižja skupnost potisnjena, le nevarno narašča.

Nenadoma se psihološka trdna raven zamaje (kakor zemeljska skorja ob katastrofalnem potresu). Proces od spodaj se približuje vrelišču. V večvrednostni zavesti se pojavi preplah. Z vsemi silami skuša dominantna skupina zopet potisniti na svoje mesto družbeno-etnični zamašek, na katerem sama stoji. To je fašistična faza. Vendar vse to nič ne pomaga: vrela masa v posodi še vedno vre, pritisk od zunaj ji le doliva energij, nazadnje eksplodira in razbije posodo! Vse gotovosti, vsi modeli, ki jih je večvrednostna skupina tako vztrajno in srdito gojila vsaki resničnosti navkljub, stojijo sedaj pred to golo resničnostjo: slovenske partizanske čete osvoje Trst. Šok, ki ga je pri tem doživljala italijanska kultura, izhaja, recimo, iz del Quarantotti-

Gambinija, ki se je po tem doživetju dokončno izselil v Benetke. V knjigi, kjer opisuje dogodke ob prihodu Jugoslovanov v Trst, je čutiti vso zbeganost, vso nemoč, ves srd ob dokončnem propadu umskih klišejev, ki so hranili večvrednostni čut skozi desetletja, da ne rečem stoletja. Model je bil tolikanj umetelen, tolikanj nepreveren, da se je v stiku z resničnostjo popolnoma sesul. Jasno je, da pomeni po letu petinštridesetem še vedno pogrevanje tega modela provincializem, zapiranje oči, zavračanje dialoga, kulturno smrt. Zato število tistih, ki ga v našem mestu še nadalje vzdržujejo, nenehoma pada in se omejuje le še na starejše generacije, ki zrejo le še nazaj. Deloma se ohranja v politiki, kolikor je to za določene ljudi še zmeraj vir privilegijev. A to so rapidno pojenjajoči privilegiji, takšni, ki jih je treba držati z zobmi, da ti ne uidejo. Tudi v politiki se zmeraj bolj uveljavlja današnja resničnost: umazana, banalna, a . . . resnična. Naj ima še toliko slabih strani, ima pa kljub vsemu to edino, odločujočo odliko, in sicer to, da je resnična.

Sedanje stanje, čeprav ni pogodu mnogim ne na eni ne na drugi strani, se meni vidi perspektivno v tem smislu, da je stabilno, da na njem lahko gradimo nekaj novega, *Kdo bo spreminjal današnje meje in odnose? Svetovna vojna ni več perspektiva*, odkar so arzenali velesil polni atomskega orožja. Meja je dokončna. Slovenci v Italiji niso več nikakršen socialni vulkan, na katerem bi nevarno ždela nezavedna večina. Slovenci so manjšinska resničnost, ne posebno briljantna, kot je pač resničnost vseh manjšin. Edino, kar si želijo, je zagotovilo o svojem nadaljnjem obstoju.

Ali se večini splača dati Slovincem zagotovilo?*

Splača se ji ga iz preprostega razloga, ker pomeni odrekanje takšnega zagotovila v bistvu nadaljevanje tistega mižanja, tistega obračanja proč od resničnosti, ki je bilo za večino že enkrat usodno. Splošne družbene razmere in spremembe bodo kmalu privedle do tega, da bodo Slovenci po sili razmer dobili tisto, kar jim gre, zato, ker preprosto so in imajo svojo manjšinsko značilnost, ker so drugačni in imajo naravno pravico, da se takšni tudi ohranijo.

Literatura

18. LOKAR A., RAZVOJ SLOVENCEV KOT SISTEM, *SODOBNOST*, 1972 20(6), str. 559-76
19. LOKAR A., NEKAJ NEKONVENCIONALNIH MISLI O RAZVOJU SLOVENSKEGA NARODA, *SODOBNOST*, 1973, 19(6), str. 533-565
20. GAYDA V., L'ITALIA D'OLTRE CONFINE, ROMA—MILANO, 1914
21. TUMA H., IZ MOJEGA ŽIVLJENJA, NAŠA ZALOŽBA, LJUBLJANA, 1937
22. VALUSSI G., LE MINORANZE ETNICO-LINGUISTICHE DELLA FRONTIERA ITALIO—JUGOSLAVA, ATTI IV INCONTRO GEOGRAFICO ITALIO—SLOVENO, PORDENONE, 28—29 OTTOBRE, 1973

* Tu je, seveda, mišljeno zagotovilo ne le v besedah, ampak tudi v dejanjih.